

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty

Güz/Autumn, 2023, 10 (2), 849-876

HADİS MÜNEKKİTLERİNİN DEĞERLENDİRMESİNDE BİR HANEFİ ÂLİM: YUSUF B.

HALİD ES-SEMTÎ

A Hanafi Scholar In The Evaluation Of Hadith Critics: Yosef b. Khaled as Samtî

Osman ORUÇHAN

Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı, E-posta:
ooruchan@pau.edu.tr, Orcid: 0000-0002-2076-3182.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi / Received: 01.11.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 28.12.2023

Yayın Tarihi / Published: 31.12.2023

Cilt / Volume: 10

Sayı / Issue: 2

Sayfa / Pages: 849-876

Atıf / Cite as: Oruçhan, Osman. "Hadis Münekkitlerinin Değerlendirmesinde Bir Hanefi Âlim: Yusuf B. Halid Es-Semtî" (A Hanafi Scholar In The Claw Of Hadith Critics: Yosef b. Khaled as-Samtî). *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 10/2 (2023), 849-876. DOI: 10.17859/pauifd.1384275

İntihal / Plagiarism: Bu makale, Ithenticate intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with Ithenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. The Author declared that there is no conflict of interest

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

www.dergipark.gov.tr/pauifd

2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD): 849-876

HADİS MÜNEKKİTLERİNİN DEĞERLENDİRMESİNDE BİR HANEFİ ÂLİM: YUSUF B. HALİD ES-SEMTÎ*

Osman ORUÇHAN**

Öz

Yusuf b. Halid es-Semtî, Hicrî 120 yılında Basra'da doğmuş, 189 yılında aynı şehirde vefat etmiştir. Gençliğinde Basra'da çeşitli âlimlerden dersler almış, sonra da Kûfe'ye gitmiş, iki buçuk yıl kadar da Ebû Hanîfe'nin öğrencisi olmuştur. Ardından Basra'ya dönerek Ehl-i re'y usulüne göre ders vermeye başlamıştır. Semtî, bu tercihten dolayı, Ehl-i hadîs'in dışlamasına ve ötekileştirmesine maruz kalmıştır. Bu makalede, Semtî'nin ilim hayatı ve güvenilirliği terâcim (biyografi) ve tabakât kitaplarından tespit edilmeye çalışılmıştır. Onun naklettiği rivayetler de hadis kaynaklarından tespit edilerek değerlendirilmiştir. Araştırmamızda Semtî'nin hayatının önemli bir kısmında Ehl-i re'y ve Ehl-i hadîs'e mensup pek çok hadis râvisiyle talebe/hoca ilişkisinde bulunduğu ve rivayet ettiği bazı hadislerin temel hadis kaynaklarında yer aldığı görülmüştür. Hakkındaki cerhlerin kaynakları kronolojik olarak değerlendirilmiştir. Semtî'ye yönelik olarak yapılan cerh faaliyetlerinin, onun hadislerini uydurma kategorisinde değerlendirmeye neden olacak kadar ciddi oldukları görülmüştür. Bu çalışma neticesinde Semtî güvenilir olduğu halde ona yönelik eleştirilerin mezhep taassubundan kaynaklandığı tespit edilmiştir. Yine tespitlerimize göre Semtî, hakkında yapılan menfi propaganda nedeniyle o Basra'ya döndükten sonra hadis ravileri ondan uzak durmuşlardır. Ayrıca, hicri III. asırda yaşayan bir iki istisnası olmakla birlikte Kütüb-i Sitte yazarları da onun hadislerini eserlerine almamışlardır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Yusuf b. Halid es-Semtî, Ebû Hanîfe, Kezzâb, Râvi

A Hanafi Scholar In The Evaluation Of Hadith Critics: Yosef b. Khaled as-Samti

Abstract

Yosef b. Khalid al-Samti was born in Basra in 120 Hijri and died in the same city in 189. In his youth, he took lessons from various scholars in Basra, then went to Kufa and became a student of Abu Hanifa for about two and a half years. Then he returned to Basra and started teaching according to the Ehl-i ra'y method. Because of this choice, the district was subjected to exclusion and marginalization by the Ahl al-Hadith. In this article, Samti's scientific life and reliability have been tried to be determined from his books of terâcim (biography) and tabaqat. The narrations he conveyed were also identified and evaluated from hadith sources. In our research, it was seen that Samti had a student-teacher relationship with many hadith narrators belonging to the Ahl-i ra'y and Ahl-i hadith throughout a significant part of his life, and some of the hadiths he

* Bu makale 16-17 Eylül 2023 tarihinde Ankara'da düzenlenen "Global Research on Multidisciplinary Sciences" isimli kongrede sunulan "Hanefî Bir Hadis Râvisi Yusuf b. Halid es-Semtî: Hadisçiliği ve Hakkındaki Hadis Uyduruculuğu İddialarının Doğru Olup Olmadığının Tespiti" isimli bildirinin genişletilmiş şeklidir.

** Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı, E-posta: ooruchan@pau.edu.tr, Orcid: 0000-0002-2076-3182.

narrated were included in the basic hadith sources. The sources of the criticism about him were evaluated chronologically. It has been seen that the criticism activities carried out against Samti were serious enough to consider his hadiths in the category of fabrication. As a result of this study, it was seen that although Samti was reliable, the criticisms towards him stemmed from sectarian bigotry. According to our findings, hadith narrators stayed away from Samti after he returned to Basra due to the negative propaganda made about him. Moreover, although there were a few exceptions living in the 3rd century Hijri, the writers of Kutub-i Sitte did not include his hadiths in their works.

Keywords: Hadith, Yosef b. Khaled al-Samtí, Abu Hanífa, Kezzâb, Narrator

Structured Abstract

Yosef b. Khaled as-Samtí was born in Hijri 120 in Basra, and he passed away in the same city in Hijri 189. al-Samtí took lessons from various hadith scholars in Basra. Later, he went to Kúfa and took lessons from Abu Hanífa, the founder of the Hanafí Sect, for about two and a half years. Then he returned to Basra again. Al-Samtí, who spent the rest of his life as a *Ahl al-Ra'y*, was exposed to exclusion and marginalization by *Ahl al-Hadith* during his lifetime and after his death due to this choice. In this article, it is aimed to make determinations about al-Samtí's scientific life, his interest in the science of hadith, his narrations in the sources and whether he is really as unreliable as the *Ahl al-Hadith* critics claim. In the research, al-Samtí's scientific life and reliability were tried to be determined by scanning sources from biography books. His hadith narrations were also evaluated by extracting them from hadith sources. At the end of this research, it was seen that al-Samti was in contact with many hadith narrators throughout a significant part of his life. Among these narrators, there are those from the *Ahl al-ra'y*. However, the number of those who belong to the *Ahl al-Hadith* is not small. Some of these narrators are the narrators of *Kutub al-Sitta*. Very few of the hadiths narrated by al-Samtí were included in some basic hadith sources. However, hadith source writers belonging to the *Ahl al-Hadith* have stayed away from his hadiths as much as possible. Abd Allah, the son of Ibn Hanbal, who was one of the leading scholars before *Kutub al-Sitta* and among the people of hadith, included only one of his narrations as his own narration in the work of Ibn Hanbal. The most important of those who conveyed al-Samtí's narrations before *Kutub al-Sitta* is al-Samtí's contemporary, Imam Shâffí. Among the writers of *Kutub al-Sitta*, only Ibn Majah included only one of his hadiths in his book *al-Sunan*. In later periods, it was Bazzâr who narrated the most hadiths from him. He included forty hadiths of al-Samtí in his book *al-Musnad*. After Bazzâr, Tabarâni is the one who gives the most space to al-Samtí's hadiths in his book. According to our findings, many hadith critics claimed that al-Samtí was a liar, pervert and fabricator of hadith. In this article, the sources of the allegations about al-Samtí are evaluated chronologically. It has been seen that the harsh activities carried out against al-Samtí were serious enough to consider his hadiths in the category of fabrication. It has been determined that the most important and oldest of the claims against him belong to Ibn Maîn. According to information from his students, Ibn Maîn described him as an atheist, a liar and an enemy of Allah. These invalidating expressions are among the most severe invalidating expressions for a narrator. Ibn Maîn's contemporaries and later hadith critics seem to have been largely influenced by these invalidating and generally considered him a liar and a weak narrator. Critics living in the third century Hijri said that he was a liar, but they did not claim that he fabricate hadiths. Ibn Hibban, who died in the middle of the fourth century Hijri, claimed that he had fabricated hadiths. The criticisms made in these centuries were accepted without research by many important

critics until modern times, and al-Samtî was considered an unreliable narrator. On the other hand, some critics, especially Ibn Sa'd, tried to put forward with evidence that the criticisms made about al-Samtî were due to sectarian bigotry. The clearest defense against the criticisms against al-Samtî belongs to Aynî, the commentator of Bukhari. At the end of this study, it was determined that al-Samtî was a valuable hadith and fiqh scholar, and that he was unfairly and systematically clawed and excluded by the hadith critics under the influence of sectarian bigotry, both during his life and after his death.

1. Giriş

Hadisleri nakleden râvilerin/ricâlin güvenilir olup olmadıkları konusu, hadis tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak yazılmış olan kaynakların oldukça fazla olması, konuya verilen önemin bir göstergesi sayılabilir. Söz konusu kaynaklarda ilgili râviler hakkında verilen bilgiler, yapılan yorum ve değerlendirmeler, konu edilen râvinin bir hadisi nakletmedeki yetkinlik ve güvenilirliğini belirlemede tarih boyunca etkinliğini sürdürmüştür. Bu yorum ve değerlendirmeler, ya münekkidin bir râviyi görerek, tanıyarak, sözlerini bizzat işiterek, davranışlarını görerek doğrudan, ya başka şahitlerin sözlerine ya da yazdıklarına bakarak dolaylı yoldan yapılmıştır. Bunların yanında, ilgili râvinin sadece rivayetlerine ya da hakkında oluşturulan manipülatif bilgilere dayalı değerlendirmeler de bulunmaktadır. Bu değerlendirmeler içinde kendilerini görmedikleri halde, bir râvinin bid'atçı ilan ettikleri grubun mensubu olmasını yeterli sayarak, araştırmaya gerek görmeden yapılanlarına rastlamak da mümkündür. Sonuçta râvilerin güvenilirliğinin tespit edilmeye çalışıldığı bazı hadis kaynakları ile ricâl ve tabakât kitaplarında râvilerle ilgili olarak yapılan her değerlendirmenin objektif yapılmış olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir.

Kadîm ricâl tenkidi kaynaklarını kaleme alanların ekseriyeti “ehl-i hadîs” olarak isimlendirilen grupta yer aldıklarından, râvileri değerlendirme faaliyeti, genellikle bu grubun fikrî altyapısına uygun olarak yapılmış, diğerleri de -istisnaları olmakla birlikte- çoğunlukla onların verdikleri bilgilerden yola çıkarak benzer değerlendirmeler yapmak durumunda kalmışlardır.

Ehl-i hadîs, hadislerin rivayet edilerek kaynaklarda tasnifinin sürdürüldüğü hicrî ikinci, üçüncü ve dördüncü asırlarda; rivayetleri seçme, kaynaklara yerleştirme, râvilerini değerlendirme ve hadis ilimlerini oluşturmada merkezî bir rol oynamıştır. Onların kendilerini ve kendilerine yakın gördüklerini sahih din anlayışının temsilcileri kabul emeleri, farklı anlayış ve düşüncede olan diğer Müslüman grupların pek çoğunu da *Ehl-i bid'at* olarak nitelendirip ötekileştirmeleri ve dışlamaları hadis tenkidinde son derece olumsuz sonuçlar da üretebilmiştir.¹

Bu makalede, muhaddislerin, Ehl-i re'ye mensup Ebû Hanife'nin ders halkasında bulunan ve daha sonra kendi doğup büyüdüğü şehir olan Basra'da, onun öğretilerini esas alan bir ders halkası kurmaya çalışan Hanefî âlim Yusuf b. Hâlid es-

¹ Cerh Ta'dilde mezhep taassubunun boyutları hususunda bkz. Kızılkaya, Sabri. *Cerh ve Ta'dilde Mezhep Taassubu*. (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998.)

Semtî hakkındaki, gerek yaşadığı dönemde gerekse vefatından sonraki tutum ve tenkitleri ele alınarak değerlendirilecektir. Ayrıca söz konusu râvinin hadis rivayetindeki konumu da tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu râvi, Hanefi mezhebinin kurucusu olan Ebû Hanîfe'nin öğrencilerinden Yusuf b. Halid es-Semtî'dir. Makalemizde, râviye ilişkin kimlik bilgileri, onun hadis rivayeti açısından güvenilir olup olmadığına dair hadis münekkitlerinin değerlendirmeleri ve naklettiği hadislerin hadis kaynaklarındaki dağılımı yer alacak ve bunların değerlendirilmesi yapılacaktır. Semtî'nin güvenilirliği hakkındaki değerlendirmeler için rical ve tabakât kaynakları; hadislerinin miktarının, konularının, haklarında yapılan değerlendirmelerin ve kaynaklarda ne kadar yer verildiğinin tespiti için de hadis kaynaklarına başvurulacaktır.

2. Semtî'nin Hayatı

Ebû Hanîfe'nin öğrencilerinden biri olarak tanınan Yusuf b. Hâlid b. Umeyr'in, künyesi Ebû Hâlid'dir. Güzel görünüşü, vakarlı oluşu ve sakalının düzgünlüğü nedeniyle "es-Semtî" ve Basralı olduğu için de "el-Basrî" olarak nisbelendirilmiştir. Kinâne Oğullarından, aynı zamanda sahabeden biri olan Sehl b. Sahr el-Leysi'nin mevlâsı olduğu için de "Leysi" nisbesiyle de anılmıştır. Yusuf'un dedesi Umeyr, efendisi Sehl tarafından azat edilmiş, ancak o ve çocukları azatlıktan doğan hükmi akrabalık bağı gereği bu kabilenin mevlâsı olarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Dedesi ve babası gibi Yusuf b. Hâlid de ailesiyle birlikte Basra'da Sehl b. Sahr'a ait evde oturmaya devam etmiştir. 120 yılında Basra'da doğan Semtî'ye aynı yıl Irak valiliğine getirilen Yusuf b. Ömer es-Sekaffî'nin (ö. 127/744) adı verildiği söylenmektedir. Semtî, 189 yılı Recep ayında 69 yaşındayken Basra'da vefat etmiştir.²

3. Semtî'nin İlmî ve Zihnî Arka Planı

Semtî'nin, öğrenimine nasıl başladığı ve ilk olarak kimlerden ders aldığı bilinmemektedir. Ancak hadis öğrenimine başladığında Hâlid el Hazzâ', Yunus b. Avn, Hişâm b. Urve ve onların tabakasından olan hadis âlimlerinden ders aldığı kaydedilmiştir.³ Basra, hicrî II. asırda mezhep oluşumları açısından zengin bir şehirdir ve Semtî'nin yaşadığı dönemde bu mezhep mensupları arasında, asrın başlarından beri fikrî çekişme ve tartışmalar süregelmektedir. Ehl-i hadîse mensup âlimler ise bu çekişme ve tartışmalarda kendileri dışında kalan, özellikle re'yi/aklı ön planda tutanlara yönelik olarak, "ehl-i bid'at ya da ehl-i ehvâ" nitelmesi yapmaktalar ve bunlara karşı bir ötekileştirme ve dışlama faaliyetini sürdürmektedirler.⁴ Semtî, çocukluk ve gençlik yıllarını, İslam düşüncesine yön veren yoğun tartışmaların

² İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zührî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. Beyrut: Dâr'ul-Kütüb'il-İlmiyye, 1990, 7/214.

³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 7/214.

⁴ Bu tutumlarına örnek olarak bkz. Maden, Ömer Faruk. *Hicrî II. Asır Ehl-i Hadîs Halkaları (Basra Örneği)*. (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 80.

yapıldığı ve önemli âlimlerin yetiştiği bu ortamda geçirmiş; ilmî açıdan Ehl-i re'y ve Ehl-i hadîse mensup âlimlerden beslenmiştir.

Ebû Hanîfe'den ders almak için gitmesine sebep olan durumla ilgili kendisine isnaden aktarılan hikâyeye göre o, ders halkasına devam ettiği Osman el-Bettî'nin (ö. 143/760 [?]) meclisinde, Hasan (el-Basrî) ve İbn Sîrîn'nin yolundan gittiği gerekçesiyle kendisine muhalefet eder ve onunla münazaraya girer. Ardından hadis âlimleriyle görüşmek, mezheplerini öğrenmek ve aklına takılan soruların cevabını almak amacıyla Kûfe'ye gitmek için izin ister. Kendisini Kûfe'nin en kıdemli hadisçilerinden Süleymân b. Mihrân el-Kûfî el-A'meş'e (ö. 148/765) yönlendirirler. Oradaki muhaddislere sorularını sorar ama tatmin edici cevap alamaz. A'meş'in dersinde bunları dile getirir. Neticede ona Ebû Hanîfe'yi işaret ederler.⁵ Semtî, Ebû Hanîfe'yi bulur ve sorularını sorar. O da sabırla ve geniş vakit ayırarak bu soruların tümünü cevaplar. Onu sever, onunla ve arkadaşlarıyla dost olur. Bir müddet ders aldıktan sonra Basra'ya dönmek için izin alır.⁶ Kendi ifadesine göre o, Ebû Hanîfe'nin yanında iki buçuk yıl kalmıştır.⁷ Saymerî, Semtî'nin, Ebû Hanîfe'nin sohbetlerinde bulunanların eskilerinden olduğunu ve ondan oldukça fazla ilim aldığını söyler. Yine ona göre Semtî, Basra'ya döndükten sonra kurduğu ders halkasını başarıyla yönetememiştir. Daha sonra Ebû Hanîfe'nin talebelerinden Ebû Yusuf, Harun Reşîd'in başkadısı olarak Basra'ya geldikten sonra halk nazarında itibar kazanmıştır.⁸ Ancak şunu belirtmemiz gerekir ki Semtî'nin itibar kazanmasına yardımcı olan asıl kişi, Saymerî'nin iddia ettiği gibi Ebû Yusuf değil, Ebû Hanîfe'nin diğer ünlü talebesi Züfer b. el-Hüzeyl el-Basrî (ö. 158/775) olmalıdır. Zira bir başka rivayete göre Züfer, Basra'ya gelip önce el-Bettî'nin derslerine katılmış ve başarılı bir yol izleyerek Basra'da Ebû Hanîfe hakkında yerleşmiş olan olumsuz tavrı ortadan kaldırmıştır.⁹

Semtî'nin, Basra'ya döndüğünde niçin başarısız olduğuna dair Saymerî'nin, anlattığı hikâye daha tutarlı görünmektedir. Saymerî'nin, Hilâl b. Ebî Yahyâ'ya isnaden anlattığı bir başka hikâye de bunu destekler mahiyettedir. Bu hikâyeye göre Semtî, Ebû Hanîfe'nin yanında fıkıh öğrenimi gördükten sonra Basra'ya doğru yola çıkmak istediğinde Ebû Hanîfe ona bazı nasihatlerde bulunmuştur. Bu nasihatlerden biri de, orada, önde gelen kişilerin tepkisini çekmemesi için Basra'ya gittiğinde hemen bir sütunun dibinde halka kurup, "Ebû Hanîfe dedi ki..." diyerek derslere başlamaktan kaçınmasıdır. Bunu yapması halinde fazla geçmeden o ders meclisinden kalkmak zorunda kalacağı uyarısını yapar. Ancak Semtî bunu dikkate almaz, oraya varınca bir sütunun dibinde ders halkasını kurar ve Ebû Hanîfe'nin görüşlerini ön plana çıkararak

⁵ Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed. *el-Cevâhirü'l-mudîyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*. Karaçi: Mîr Muhammed Kütübhâne, t.y., 2/515.

⁶ İbn Ebû'l-Avvâm, Ebû'l-Kâsim Abdullah b. Muhammed es-Sa'dî. *Fedâilu Ebî Hanîfe ahbâruh ve menâkibüh*. thk. Lütfurrahman el-Behrâicî, Mekke: el-Mektebetü'l-İmdâdiyye, 2010, 347.

⁷ İbn Ebû'l-Avvâm, *Fedâilu Ebî Hanîfe*, 203.

⁸ Saymerî, el-Hasan b. Ali el-Hanefî. *Ahbâru Ebû Hanîfe ve ashâbuhu*. Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1405/1985, 157.

⁹ Bedir, Murteza. "Züfer b. Hüzeyl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2013, 44/528.

dersler yapmaya başlar. Derslere katılanlar, Ebû Hanîfe'nin adını duyunca orayı terk eder. Züfer b. Hüzeyl Basra'ya gelene kadar kimse Ebû Hanîfe'yi anmaz. Züfer gelince, oradaki önde gelen hocaların ders halkasına oturur. Önce onların hüccetlerini kabul eder. Sonra da yavaş yavaş tartışılan konuda başka ve daha güzel görüşlerin olduğundan bahisle isim vermeden Ebû Hanîfe'nin sözlerini aktarır. Bunlar hüsnü kabulle karşılanınca, onun Ebû Hanîfe'nin sözü olduğunu söyler. Onlar da; "Bu güzel bir söz, nereden geldiğini önemsemiyoruz." derler.¹⁰ Sonuçta Semtî yeniden ders vermeye cesaret edememiş ve Ehl-i hadîsin baskılarından bunalmış olacak ki insanlardan uzaklaşmış ve kendisini ibadete vermiştir.¹¹

İbn Sa'd (ö. 230/845), onun rey, fetva, kitâb ve şurût (ilmin)e¹² vukufu bulunduğuna işaret etmiştir.¹³ Bezzâr da, Semtî'nin vesikalar/belgeler/sözleşmeler konusunda ilk olarak ve en geniş kitabı yazan kişi olduğunu söyler.¹⁴ Ancak bu eser ne yazık ki günümüze ulaşmamıştır.

Ricâl edebiyatına dair eserlerde kaydedildiği ve bazı hadis kaynaklarındaki rivayetlerinde gördüğümüz kadarıyla Yusuf b. Hâlid es-Semtî, yaşadığı dönemde pek çok hadis râvisi ile teşriki mesaide bulunmuş, bir râvi olarak hocalarından aldığı rivayetleri talebelerine aktarmıştır.

Semtî'nin hadis rivayeti konusunda istifade ettiği hocaları ve ondan hadis alan talebeleri, en geniş şekilde Mizzî'nin *Tehzîbü'l-Kemâl* isimli eserinde yer almıştır.¹⁵ Bu sebeple onun, hoca ve talebeleriyle ilişkilerinin mahiyetinin tespiti için söz konusu eserdeki isimler dikkate alınacaktır. Bu amaçla aşağıda onların yaşadıkları yer/yerler ve hadis münekkitleri gözünden güvenilirlik durumlarına kısaca değinilecektir.

3.1. Semtî'nin Hadis Aldığı Hocaları

Mizzî, Semtî'nin 28 hocasının ismini kaydetmiştir. Tespitlerimize göre bunlardan 6'sı Kûfeli, 12'si Basralı, 8'i Medineli ve 1'i Horasanlıdır. Birinin de nereli olduğu konusunda bilgi bulunamamıştır.

Kûfeli râvilerden üçü, münekkitler tarafından güvenilir bulunmuştur: İsmail b. Ebû Hâlid (ö. 146/764), Becile Kabilesi'nin mevlâsıdır ve Kûfe'de ölmüştür.¹⁶ O, *sahibu sünne* olarak nitelendirilmiş ve hadis rivayetinde *sika* görülmüştür.¹⁷ Hasan b. Ubeydullah en-Nahaî el-Kûfî'nin, Buhari, Sevrî ve İbn Uyeyne gibi önde gelen

¹⁰ Saymerî, *Ahbâru Ebû Hanîfe*, 110.

¹¹ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye*, 2/543.

¹² Hukuki işlemlerin, yargı kararlarının ve ticari sözleşmelerin kayıt altına alınmasıyla ilgili ilim dalına verilen isim. Atar, Fahrettin. "Şürût ve Sicillât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2010, 39/270.

¹³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/214.

¹⁴ Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr el-Basrî. *el-Müsned (el-Bahru'z-zahhâr)*. thk. Mahfûzurrahman Zeynüllah vd. Medîne: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2009, 15/62.

¹⁵ Mizzî, Ebû'l-Haccâc Yusuf b. Abdurrahmân. *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980, 32/421-422.

¹⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 6/333.

¹⁷ İclî, *es-Sikât*, 1/224.

muhaddislerin kendisinden hadis aldığı¹⁸ ve sika olduğu aktarılmıştır.¹⁹ Süleymân b. Mihrân el-A'meş Kûfî (ö. 148/765) kıraat, fıkıh ve hadis ilimlerinde devrinin önde gelenlerindedir. Taberistan Dübâvend asıllı olduğu söylenen râvînin güvenilir olduğu ancak *mürsel*²⁰ ve *müdelles*²¹ rivayetlerinin bulunduğu söylenmiştir. Yukarıda da aktarıldığı üzere Semtî, Kûfe'ye geldikten sonra bir müddet onun ders halkasında bulunmuştur. Diğer üçü ise zayıftır. Bunlardan Tarîf b. Şihâb Ebû Süfyân es-Sa'dî el-Kûfî²² ile Meymûn Ebû Hamza el-A'var el-Kûfî hakkındaki yorumlar onların zayıf olduklarına işaret etmektedir.²³ Abdülmelik b. Ebû Süleymân el-Kûfî (ö. 145/763) ise bazı münekkitler tarafından sika görülürken, bazıları hıfzının zayıf olduğunu söylemiş,²⁴ bazıları da ondan hadis almamış ve alınmamasını tavsiye etmişlerdir.²⁵

Basralı râvîlerden Semtî'nin babası olan Hâlid b. Umeyr el-Leysî hakkında ricâl kaynaklarında bilgi bulunmamaktadır. Âsım el-Ahval el-Basrî (ö. 142/759),²⁶ Abdullah b. Avn el-Basrî (ö. 151/768)²⁷ Hişâm b. Hassân el-Basrî (ö. 144/762)²⁸ Yunus b. Ubeyd el-Basrî²⁹ Ebû Ca'fer Umeyr b. Yezîd el-Hatmî el-Basrî, genel olarak *sika* görülmüşlerdir.³⁰ Rey kadılığı da yapan Selm b. Beşîr b. Cahl el-Basrî, İbn Maîn, tarafından "*Leyse bihi be's/zararı yoktur.*" sözleriyle *ta'dîl* edilmiştir.³¹ Mesleme b. Ka'neb el-Basrî, İbn Hibbân tarafından *es-Sikât*'ta zikredilse de³² başka kaynaklarda hakkında yeterli bilgi yoktur. Hâlid b. Mihrân el-Hazzâ' el-Basrî'nin (ö. 141/758) sika bir râvî olduğu söylene de³³ Ebû Hâtim onun hakkında "Hadisi yazılır fakat *hüccet* olmaz." dediği nakledilmiştir.³⁴ İsmail b. Müslim el-Mekkî Basra'da doğmuş, bir müddet Mekke'de yaşamış hadis hıfzıyla uğraşmış, bunun yanında rey ve fetva konusunda da ders halkası kurmuştur.³⁵ Buhârî onu tenkid eden nakillere yer vermiş³⁶ İbn Maîn de onun hakkında "*Leyse bi şey/hiçbir değeri yoktur*" demiştir.³⁷ Bu son yorum Salt b. Dînâr el-Ezdî el-Basrî hakkında da yapılmıştır.³⁸ Ebû Sinân İsâ b.

¹⁸ Buhârî, *et-Tarihu'l-Kebîr*, 2/297.

¹⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/23.

²⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/146.

²¹ Zehebî, *el-Muğni fi'd-Duafâ'*, 1/283.

²² İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/492-493.

²³ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/235-236.

²⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, 6/337.

²⁵ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1/146.

²⁶ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/343.

²⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/130-131.)

²⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/54-55.

²⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/242.

³⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/379.

³¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/266.

³² İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/490.

³³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, 7/192.

³⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 8/177.

³⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, 7/203.

³⁶ Buhârî, *et-Tarihu'l-Kebîr*, 1/372.

³⁷ İbn Maîn, *Tarih (Dârimi rivayeti)*, 66.

³⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, 7/206.

Sinân ise aslen Filistinli olmakla birlikte Basra'da da bulunmuştur. Münekkitlere göre zayıftır.³⁹

Semtî'nin Medîneli hocalarından Seleme b. Buht el-Medenî⁴⁰ Mûsâ b. Ukbe el-Medenî⁴¹ ve Muhammed b. Aclân el-Medenî (ö. 149/766) sika görülmüştür.⁴² Ziyâd b. Sa'd el-Horasânî, muhtemelen bir müddet Medine'de ikamet ettiği için el-Medenî nisbesiyle de anılmış ve güvenilir bulunmuştur.⁴³ Sa'd b. Saîd el-Ensârî (ö. 141/758) adalet yönünden güvenilir bulunmakla birlikte hıfz yönünden eleştirilmiştir.⁴⁴ Yine, Muhammed b. Amr b. Alkame el-Medenî bir taraftan *salihu'l-hadîs* ifadesiyle ta'adîl edilmiş ancak diğer taraftan zayıf olduğunu söyleyenler de olmuştur.⁴⁵ Ca'fer b. Sa'd b. Semure b. Cündeb'in hâli hakkında bilgi olmadığına dair ifadeler olmakla birlikte, kendisine itimad edilemeyeceğini ve hadiste bir değerinin olmadığını söyleyenler de bulunmaktadır.⁴⁶ Abdurrahman b. İshâk el-Medenî de bazı münekkitler tarafından *sika* görülmekle birlikte onu Kaderî olduğu için olsa gerek zayıf sayanlar da bulunmaktadır.⁴⁷

Bunların dışında Mizzî'nin zikrettiği Semtî'nin hocalarından Ebû Muâz el-Horasânî Bûkeyr b. Ma'rûf (ö. 160/776) Nişabur kadılığı yapmış olan Damgan asıllı bir râvîdir ve onu bazıları *sika* sayıyalar da bazıları zayıf görmüşlerdir.⁴⁸ Son olarak Kesîr b. Müslim el-Murâdî hakkında kaynaklarda bilgi bulunamamıştır.

Bu bilgiler Semtî'nin, doğduğu ve hayatının büyük bir bölümünü geçirdiği şehir olan Basra yanında, Ebû Hanîfe'nin öğrencisi olarak bulunduğu iki buçuk yıl süresince Kûfe'de ve muhtemelen hac ya da umre için çıktığı Hicaz yolculuğu sırasında uğradığı ve bir müddet kaldığı Medîne'de hadis talebinde bulunduğu anlamına gelmektedir.

Onun hocalarına bakıldığında bunların önemli bir bölümünün hadis münekkitlerince güvenilir bulunduğu ve Kütüb-i Sitte içinde yer aldıkları görülmektedir. Bununla birlikte onun hocaları arasında zayıf râvîler de bulunmaktadır ki bu hadis rivayetinde bulunan hemen hemen tüm râvîlerin tamamıyla kaçınmadığı bir durumdur. Zira bir râvînin rivayet aldığı herhangi bir râvî onun nazarında güvenilir iken bir başka râvî ya da münekkit nazarında güvenilir bulunmayabilmektedir.

³⁹ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/277.

⁴⁰ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/156.

⁴¹ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/154.

⁴² İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/49-50.

⁴³ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/533.

⁴⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 3/470.

⁴⁵ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/31.

⁴⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 2/94.

⁴⁷ Zehebî, *el-Muğnî fi'd-duafâ'*, 2/375.

⁴⁸ Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, 1/351.

3.2. Semtî'den Hadis Alan Talebeleri

Mizzî'nin kaydettiği Semtî'den hadis alan 16 talebesinin 9'u Basralı, 1'i Kûfeli, 2'si Ahvazlıdır. Ancak bunlar dışında 4 râvî daha vardır ki bunların nereli olduğuna dair bilgi bulunamadığı gibi hadis râvîsi olarak da haklarında bilgi bulunamamıştır.

Münekkitler, Semtî'nin talebelerinin Basralı olanlarından Ebû Kâmil el-Cahderî, Fudayl b. Huseyn⁴⁹ ile Yahya b. Hakîm el-Mukavvim'i (ö. 256/870)⁵⁰ *sika*; Ubeydullah b. Ömer el-Kavârîrî'yi *sika* ve *sadûk*;⁵¹ Abdullah b. Âsım el-Hamânî,⁵² Nasr b. Ali el-Cahdamî⁵³ ve İsa b. İbrahim el-Berkî'yi⁵⁴, *sadûk* olarak değerlendirmişler, Abdullah b. Muhammed b. Ebü'l-Esved'i de *sika* râvîler arasında zikretmiş,⁵⁵ "lâ be'se bih/bir zararı yoktur."⁵⁶ yorumunu yapmışlardır. Abbâs b. el-Velîd en-Nersî, hakkında da *sika* olduğunu söyleyenler yanında onu cerh edenler de bulunmaktadır.⁵⁷ Bunlar dışında, aynı zamanda Semtî'nin oğlu olan Hâlid b. Yusuf zayıf olarak değerlendirilmiştir.⁵⁸ Mizzî'nin kaydına göre Semtî'nin Kûfe'de kaldığı süre içinde ondan hadis alan tek öğrencisi bulunmaktadır. O da Ahmed b. Mûsâ ed-Dabbî'dir. Ancak onun hakkında ricâl kaynaklarında bilgi bulunmaması bu râvînin gerçekliği konusunu şüpheli hale getirmektedir.

Semtî'nin talebesi görünen, Basra'ya 200 km uzaklıkta bir kent olan Ahvazlı iki râvîden ilki Dâhir b. Nûh el-Ehvâzî⁵⁹ ile Zeyd b. Harîş el-Ehvâzî'nin, rivayetlerinde hata yapmış olabileceğine dikkat çekilmiştir.⁶⁰ Bu iki râvîden ilkinin Basra'ya gelip gelmediği konusunda bilgi bulunmasa da İbn Ebû Hâtım ikincisinin geldiğine dair kayıt düşmüştür.⁶¹ Bu, ilgili iki râvînin Semtî ile Basra'da görüşmüş olduğu değerlendirmesi yapmamıza imkân vermektedir. Bunlar dışında; Muhammed b. Ziyâd el-Beledî hakkında ricâl kaynaklarında herhangi bir bilgi bulunmamakta; Muhammed b. Ebû Ya'kûb el-Kirmânî'nin *mechûl* olduğuna dair kayıt düşüldüğü;⁶² yine Halîfe b. Hayyât ismiyle kaydedilen kişinin tarih ve tabakât yazarı olan Halife b. Hayyât değil, onun dedesi olduğu, ancak bir râvî olarak onun hakkında pek bilgi bulunmadığı görülmektedir.⁶³ Yani onun da hâlî *mechûl*dür. Son olarak, Hafs b. Ömer el-Âbid isimli talebesinin de kim olduğu meçhuldür. Zira ricâl kaynaklarında pek çok

49 İbn Ebû Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7/71-72.

50 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 31/274-276.

51 İbn Ebû Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/327-328.

52 İbn Ebû Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/134.

53 İbn Ebû Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/466.

54 İbn Ebû Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/272.

55 İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/348.

56 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 16/48.

57 Zehebî, *el-Muğnî fi'd-duafâ'*, 1/330.

58 Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, 1/648.

59 İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/238.

60 İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/251.

61 İbn Ebû Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/561.

62 İbn Ebû Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/122.

63 Buhâri, *et-Tarihu'l-Kebîr*, 3/191.

Hafs b. Ömer bulunmasına rağmen hiçbirinin el-Âbid lakabı bulunmadığı görülmektedir.⁶⁴

Görüldüğü üzere Semtî'nin hadis rivayet ettiği hoca ve talebeleri sadece bu liste dikkate alınsa bile kaynaklarda yer alan hadislerindeki isimlere nazaran oldukça fazladır. Kaldı ki bu listede bulunan pek çok râvi ile hocalık/talebelik ilişkisini mevcut hadis kaynaklarında bulamıyoruz. Aynı şekilde mevcut hadis kaynaklarında bulunan Semtî'ye ait rivayetlerde hocası ya da talebesi görünen bazı isimler de yine bu listelerde yer almamıştır. Yukarıdakiler dışında hocaları olarak; el-Hasan b. Umâra,⁶⁵ Abdullah b. Osman b. Huseyn,⁶⁶ Hişâm b. Urve,⁶⁷ Dahhâk b. Osman,⁶⁸ ed-Dahhâk b. Abbâd,⁶⁹ es-Salt b. Dînâr,⁷⁰ *Kesîr b. Kâravendâ*,⁷¹ Mûsâ b. Dînâr el-Mekkî,⁷² Yahyâ b. Ebî Üneyse,⁷³ İkrime b. Ammâr⁷⁴ ve Ubeyde b. Muattib,⁷⁵ talebeleri olarak da; Humeyd b. Mes'ade,⁷⁶ Zürâre b. Ebû Hilâl,⁷⁷ Ebû Recâ Muhammed b. Seyf,⁷⁸ el-Hasan b. Amr,⁷⁹ Amr b. Mâlik,⁸⁰ Harun b. Sa'd,⁸¹ el-Vehhâb b. Fuleyh el-Mekkî,⁸² Hişâm ed-Destuvâî,⁸³ Muhammed b. Ukbe es-Sedûsî,⁸⁴ Abdullah b. Ömer el-Hattâbî,⁸⁵ Zekeriyya b. Yahya Zehmûye,⁸⁶ Muhammed b. Hişâm ed-Desûsî,⁸⁷ Süleyman b. Davud eş-Şâzkûnî,⁸⁸ Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî,⁸⁹ Sehl b. Sukayr el-Hallâtî,⁹⁰ Ahmed b. İbrahim el-

⁶⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/177-184.

⁶⁵ Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, 2/12.

⁶⁶ Bezzâr, *el-Müsned*, 4/100.

⁶⁷ Hâkim Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 1/635.

⁶⁸ Hâkim Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 1/257.

⁶⁹ Dârekutnî, *es-Sünen*, 1/102.

⁷⁰ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, 1/195.

⁷¹ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, 8/185.

⁷² Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, 8/26.

⁷³ Müzenî, *es-Sünenü'l-me'sûra*, 442.

⁷⁴ Müzenî, *es-Sünenü'l-me'sûra*, 440.

⁷⁵ İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, 2/223.

⁷⁶ Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, 2/12.

⁷⁷ Bezzâr, *el-Müsned*, 11/421; 14/83.

⁷⁸ Bezzâr, *el-Müsned*, 8/237.

⁷⁹ Bezzâr, *el-Müsned*, 8/225.

⁸⁰ Bezzâr, *el-Müsned*, 4/100.

⁸¹ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah el-İsbahânî. *Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiyâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1409, 4/367.

⁸² Hâkim Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 1/635.

⁸³ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, 18/320.

⁸⁴ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, 8/185.

⁸⁵ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, 8/174.

⁸⁶ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, 8/26.

⁸⁷ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, 6/331.

⁸⁸ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, 3/167.

⁸⁹ Müzenî, *es-Sünenü'l-me'sûra*, 440, 442.

⁹⁰ Ebû Nuaym el-İsbahânî, *Târîhu İsbahân*. thk. Seyyid Kûsrevi Hasan, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990, 1/404.

Mavsilî⁹¹ ve Hilâl b. Yahya⁹² sıralanabilir. Ancak bunların tamamının güvenilirlik tespiti makale sınırlarını zorlayacağı için yukarıdakilerle iktifa edilecektir.

Mizzî'nin ilgili eserinde yer alan ve yukarıda zikredilenlerle birlikte bizim tespit ettiğimiz Semtî'nin hoca sayısının 39, talebe sayısının da 33 olduğu görülmektedir. Bu listelerdeki râvilerin önemli bir bölümü, adları temel hadis kaynaklarında sıklıkla rastlanan hadis râvilerinden olması, hatta bunlar arasında Şâfiî gibi ünlü âlimlerin bulunması onun Ehl-i hadîsten pek çok hadis râvisi ile hoca/talebe ilişkisinde bulunduğunu göstermesi açısından önemlidir.

4. Semtî'nin Hadis Kaynaklarındaki Rivayetleri Hakkında Bazı Bilgiler

Hadis kaynaklarında, senetlerinde Yusuf b. Hâlid es-Semtî'nin yer aldığı pek çok rivayeti görmek mümkündür. Aşağıda, ona ait rivayetlerin hadis kaynaklarındaki dağılımı, eserler esas alınarak kronolojik sıralamayla sunulmuştur. Böylece onun rivayetlerinin hangi kaynaklarda ve ne oranda yer aldığı daha açık ve anlaşılır bir şekilde görülecektir.

Sıra	Musannif	Eser Adı	Hadis Sayısı
1	İbn Hanbel (ö. 241/855)	<i>el-Müsned</i> ⁹³	1
2	Müzenî (ö. 264/878)	<i>es-Sünenü'l-me'sûra</i> ⁹⁴	3
3	İbn Mâce (ö. 273/887)	<i>es-Sünen</i> ⁹⁵	1
4	Bezzâr (ö. 292/905)	<i>el-Müsned</i> ⁹⁶	40
6	Ebû Ya'lâ (ö. 307/919)	<i>el-Müsned</i> ⁹⁷	10
		<i>el-Mu'cem</i> ⁹⁸	1
9	İbnü'l-A'râbî (ö. 341/952)	<i>el-Mu'cem</i> ⁹⁹	1
		<i>el-Mu'cemu'l-evsat</i> ¹⁰⁰	15

⁹¹ Ebû Nuaym, *Târîhu Isbahân*, 1/446.

⁹² İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, 2/223.)

⁹³ İbn Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût ve diğerleri. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001, 27/277.

⁹⁴ Müzenî, İsmail b. Yahya. *es-Sünenü'l-Me'sûra li's-Şâfiî*. thk. Abdülmuatî Emîn Kal'acî, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1406, 440, 441, 442.

⁹⁵ İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni. *es-Sünen*. tah: Muhammed Fuâd Abdalbâkî, Dâru İhyâi'l- Kütübî'l- Arabiyye, t.y. "Salât", 169 (1/417).

⁹⁶ Bezzâr, *el-Müsned*, 4/100; 5/433; 6/266, 418; 7/29, 138, 139, 142, 156 (iki hadis), 160 (iki hadis), 161 (iki hadis), 164; 8/225, 236; 9/33; 10/404, 447, 448, 459, 468, 474; 11/102, 153, 421; 12/58, 175, 188; 13/120, 122; 14/83 (iki hadis); 15/61, 62, 142, 262, 366; 16/252.

⁹⁷ Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî el-Mevsilî. *el-Müsned*. thk. Hüseyin Selîm Esed, 13 Cilt, Dimaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1984, 1/315, 422; 2/12; 3/184, 213; 7/78, 82, 86; 8/228; 12/520.

⁹⁸ Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî el-Mevsilî. *el-Mu'cem*. thk. İrşâdu'l-Hakk el-Eserî, Faysalâbâd: İdâretü'l-Ulûm el-Eseriyye, 1407, 144.

⁹⁹ İbnü'l-A'râbî, Ebû Saîd Ahmed b. Muhammed el-Basrî. *el-Mu'cem*, thk, Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseyinî, Suûdî Arabistan: Dâru İbnü'l-Cevzî, 3 Cilt, 1997, 2/495.

¹⁰⁰ Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-Evsat*. thk. Târik b. İvâdullah- Abdülmuhsin b. İbrâhîm. Kâhire: Dâru'l-Haremeyn, t.y. 2/43, 45, 353; 3/167; 4/41 (üç hadis); 6/317, 331; 7/186; 8/26, 169, 174, 185, 189.

10	Taberânî (ö. 360/971)	<i>el-Mu'cemu's-sağîr</i> ¹⁰¹	2
		<i>el-Mu'cemu'l-kebîr</i> ¹⁰²	14
		<i>ed-Duâ</i> ¹⁰³	1
11	Dârekutnî (ö. 385/995)	<i>es-Sünen</i> ¹⁰⁴	4
12	Hâkim Nisâbûrî (ö. 405/1014)	<i>el-Müstedrek</i> ¹⁰⁵	2

Tabloda görüldüğü üzere Kütüb-i Sitte'nin tasnif edildiği dönemde ve bu kaynaklar içinde Semtî'nin rivayetlerine mümkün olduğunca yer verilmemiştir. Kütüb-i Sitte öncesinde Semtî'nin rivayetlerini nakledenlerin en önemlisi, Semtî'nin çağdaşı ve kendisinden hadis aldığı için talebesi olan Şâfiî'dir. Talebesi İsmâîl b. Yahyâ el-Müzenî'nin (ö. 264/878) *es-Sünenü'l-Me'sûra* adıyla Şâfiî'nin rivayetlerinden derlediği eserde, onun Semtî'den aldığı üç hadis rivayeti bulunmaktadır.

Hicrî III. asırda Ehl-i hadîsin önde gelen âlimlerinden İbn Hanbel'in (ö. 241/855) eserinde ona ait sadece Sahabe Sehl b. Sa'd'dan gelen, bayram günlerinde gusül abdesti almayı öğütleyen bir rivayete; Abdullah-Nasr b. Ali-Yusuf b. Hâlid (...) senediyle yer verilmiştir. Rivayetin senedinde İbn Hanbel bulunmamaktadır. Yani İbn Hanbel eserinde onun hiçbir rivayetine yer vermemiş, oğlu Abdullah ilgili sahabinin de adına yer vermek amacıyla olsa gerek Sehl b. Sa'd adının altında bu bir rivayeti almıştır. Bu rivayet, Kütüb-i Sitte yazarlarından sadece İbn Mâce'nin *es-Sünen*'inde, *'İki Bayramda Gusül Alma Kunusunda Gelenler Babı*'nda, yine Nasr b. Ali-Yusuf b. Hâlid (...) senediyle yer almıştır.¹⁰⁶ Semtî'nin 40 rivayetine eserinde yer veren Bezzâr, ondan en fazla hadisi nakleden âlimdir. Bezzâr bu rivayetlerin 37'sini Semtî'nin oğlu Hâlid (ö. 249/864) kanalıyla nakletmiştir. Burada dikkat çekmemiz gereken nokta, Bezzâr'ın, Semtî'nin oğlunu hoca olarak kabul etmiş olması, onun Hanefî mezhebine ve ona mensup râvilere karşı Ehl-i hadîse mensup pekçok muhaddisle aynı bakış açısına sahip olmadığını göstermesidir. Semtî'nin hadislerini eserine almasında bunun da rolü olmalıdır. Bunun bir başka delili de Bezzâr'ın Semtî'ye yönelik eleştirilere bakışında bulunmaktadır. Ona göre Semtî, hadis yazmış ve bu hadislerle birlikte Kûfe'ye gitmiş, orada da A'meş'ten yazmaya devam etmiştir. Vesikalar konusunda ilk ve kapsamlı eseri yazan Semtî'dir. Fakat kelâmî tartışmalara girince

¹⁰¹ Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemu's-sağîr*. thk. Muhammed Şekûr el-Hâcc Emrir, Beyrût: Mektebetü'l-İslâmî, 1985, 1/62, 268.

¹⁰² Taberânî, Ebû'l-Kâsım, *el-Mu'cemu'l-kebîr*. 25 Cilt, Kahire: thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefi, Mektebetu İbn Teymiyye, 1994, 1/195; 4/273; 6/105, 189; 10/317, 327; 11/19, 234 (iki hadis), 361; 12/375; 18/173, 320; 19/394.

¹⁰³ Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *ed-Duâ*. thk. Mustafa Abdülkadir Atâ', Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413, 206.

¹⁰⁴ Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaûd vd. 5 Cilt, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004. 1/55, 102; 5/126, 322.

¹⁰⁵ Hâkim en-Nisâbûrî, Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah. *el-Müstedrek ale's-Sahîhâyn*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ', Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990, 1/257, 635.

¹⁰⁶ Muhakkik Muhammed Fuad Abdülbâkî, râvi Yusuf b. Hâlid'in İbn Maîn tarafından "*Kezzâb, habîs, zındık*" ve İbn Hibbân tarafından da "*Hadis uydururdu.*" yorumuyla değerlendirildiğini naklederek onun güvenilmezliğine işaret etmiş, Elbânî de rivayeti "*Mevzudur.*" şeklinde değerlendirmiştir. İbn Mâce, *es-Sünen*. 1/417. (Dipnot)

ilim ehlinin haddini/sınırını aşmıştır. Hadisi de bu yüzden zayıf sayılmıştır.¹⁰⁷ Bezzâr'ın bu cümlesinde zikredilen "ilim ehlinin haddini aşmak"la kast edilen durum, Ehl-i hadîsin re'ý ve cedeli dinde bid'at görmesi olmalıdır. Abdullah Aydınlí'nin da ifade ettiği üzere Ehl-i hadîsin en belirgin özelliği, hadisleri mümkün olduğu kadar yoruma tâbi tutmadan ve kıyasa başvurmadan uygulamak, aklî-edebí ilimlerden ziyade naklî ilimlerle ilgilenmek şeklinde ifade edilebilir.¹⁰⁸ Meselâ Herevî'nin (ö. 481/1089) Ehl-i hadîs perspektifinden dini konularda aklın ve cedel yönteminin kullanılmasına karşı sert eleştiriler yönelttiği *Zemmü'l-keîâm* isimli beş ciltlik eserinde delil olarak kullandığı rivayetlere bakıldığında, hadisçilerin konuya destek olarak oldukça çok sayıda rivayet naklettikleri görülecektir.¹⁰⁹ Bununla birlikte Bezzâr'ın onun naklettiği bazı rivayetlerdeki illetlere ve özellikle teferrüde dikkat çekmiş olduğu görülmektedir. O, *el-Müsned* isimli eserinde, Semtî'nin râvisi bulunduğu rivayetlerin büyük bir bölümünü problemsiz rivayetler olarak *tahrîc* etmiş görünmektedir. Bunların bazılarında, başkalarının naklettiği rivayetleri desteklemek amacıyla onun da içinde bulunduğu senetleri,¹¹⁰ bazılarında farklı senetleri, onun rivayetlerini desteklemek için şahit olarak kullanmıştır.¹¹¹ Bazılarının arkasından da rivayetteki problemlere dikkat çekmiş; bazı rivayetlerinde onun teferrüd ettiğine işaret etmiştir.¹¹² Bezzâr, tespit edebildiğimiz kadarıyla bu kırk rivayetten 14'ünde teferrüden bahsetmiş, bunların altısında Semtî'yi sorumlu görmemiştir.

Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*'inde 10, *el-Mu'cem*'inde 1 olmak üzere Semtî'nin toplam 11 rivayetine bir değerlendirmede bulunmadan yer vermiştir. *el-Müsned*'in muhakkiki Hüseyin Selîm Esed ise eserindeki 10 rivayetin, bazılarını ciddi seviyede olmak üzere tamamını *zayıf* olarak nitelemiştir. Ebû Ya'lâ, bizzat kendisinin aktardığı iddia edilen bir hikâyede İbn Maîn'in, Semtî'nin yalancı olduğuna dair sözlerin şahididir.¹¹³ Bu aktarımı doğru olsa bile o, İbn Maîn'in sözlerine katılmıyor olacak ki eserinde ona ait bu rivayetleri *tahrîc* etmiştir. Zira fıkıh ilmini Ebû Yûsuf'un talebelerinden öğrenmiş ve Ebû Hanîfe'nin görüşlerini benimsemiştir. Ayrıca onun Hanefî fıkhıyla bir hayli meşgul olduğu anlaşılmaktadır.¹¹⁴

Semtî'nin rivayetlerine Bezzâr'dan sonra en fazla yer veren Taberânî ise eserlerinde sahih ya da makbul hadisleri toplamak gibi bir amacı olmadığından, onun selef akîdesini benimseyerek hayatı boyunca Ehl-i hadîsin düşünce çizgisinden uzak

¹⁰⁷ Bezzâr, *el-Müsned*, 15/62.

¹⁰⁸ Aydınlí, Abdullah. "Ehli hadîs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1994, 10/507.

¹⁰⁹ Herevî, Ebû İsmâîl Abdullâh b. Muhammed el-Ensârî. *Zemmu'l-Kelâm ve Ehlih*, thk. Abdurrahman Abdülaziz eş-Şibl, Medine: Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1418/1998.

¹¹⁰ Bkz. Bezzâr, *el-Müsned*, 1/164; 2/216; 6/490; 7/29; 13/224

¹¹¹ Bezzâr, *el-Müsned*, 8/225; 14/83, 13/120.

¹¹² Bezzâr, *el-Müsned*, 4/100; 7/29, 138; 8/236; 9/33; 10/447, 459, 468; 11/421; 13/224; 14/83; 15/62, 112, 262.

¹¹³ İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî el-Cürcânî. *el-Kâmil fî duafâ'i'r-ricâl*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavviz, Beyrut: el-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997, 8/490-491.

¹¹⁴ Uğur, Mücteba. "Ebû Ya'lâ el-Mevsilî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1994, 10/258.

çevrelerle mücadele etmiş olmasına¹¹⁵ rağmen Semtî'nin hadislerini eserlerinde *tahrîc* etmekten imtina etmemiştir.

5. Semtî Hakkındaki Cerh-Ta'dîl Değerlendirmeleri

Semtî, bir fıkıh âlimi olduğu kadar, naklettiği rivayetler ve hoca/talebe ilişkisinde bulunduğu râvîlerin sayısının çokluğundan da anlaşılacağı üzere o, hadis ilminde de belli bir yere sahip olmuştur. Bu nedenle onun bir hadis râvisi olarak değerinin ve güvenilirliğinin tespiti önem arz etmektedir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Semtî hakkında yapılan ve bir rical kaynağında yer alan en eski değerlendirme İbn Sa'd'a (ö. 230/845) aittir. O, hadisçilerin, reyinden (Ehl-i re'yden olmasından) dolayı Semtî'den hadis rivayet etmekten sakındıklarını söylemiş, diğer taraftan onun hadiste *zayıf* olduğuna da işaret etmiştir.¹¹⁶

İbn Sa'd'ın çağdaşı olan Yahya b. Maîn'e (158/775-233/848) izafeten nakledilen görüşler, bir hadis râvisi olarak Semtî'nin tamamen güvenilmez olduğunu ifade etmektedir. Onun Semtî hakkındaki değerlendirmeleri, eserleri günümüze ulaşan üç talebesi tarafından aşağıdaki şekilde aktarılmıştır:

a) İbn Maîn'in talebesi Ahmed b. Muhammed b. Muhriz'in (ö. 236/850) "*Ma'rifetü'r-ricâl*" isimli eserinde hocasına Semtî'nin nasıl bir râvi olduğunu sorduğunu, İbn Maîn de; "Yalancıydı Allah'ın düşmanı, habîs biriydi." cevabını verdiğini kaydetmiştir. İbn Maîn'in ondan kimin rivayet ettiğini sorduğunda da İbn Muhriz, "el-Kavârîr" cevabını vermiş, İbn Maîn de; "Bir Müslümanın ondan rivayette bulunacağını sanmıyorum. O, habîs bir yalancıdır."¹¹⁷ demiştir.

b) Talebelerinden Dûrî (ö. 271/884), Semtî hakkında hocasından duyduklarını "*Zındık, kezzâb/yalancı, ondan bir şey yazılmaz.*" şeklinde ifade etmiştir.¹¹⁸ İbn Maîn'in bu ifadeleri sonraki dönemlerde Semtî'yi tenkit etmek amacıyla sıklıkla kullanılmıştır.

c) Bir diğer talebesi Dârimî (ö. 280/893), İbn Maîn'e Semtî'yi sormuş o da; "Sika değil." demiştir. O, "Ebû'l-Bekerât'dan rivayet eden kişi" olduğunu hatırlatarak yeniden sormuş ve "Kimden rivayet ederse etsin sika değildir." cevabını vermiştir.¹¹⁹

Buhârî (ö. 256/870) cerh ifadelerini kullanmada daha mülayim bir tablo sergilemiştir. Bilindiği üzere o râviler hakkında *kezzâb, habîs* vb. ağır cerh ifadelerini nadiren kullanmış, bunların yerine çoğunlukla daha hafif ifadeler kullanmayı tercih etmiştir. Ancak onun kullandığı *münkerü'l-hadis* ve *seketû anhu* gibi ifadeler diğerlerinin ağır ifadelerinin etkisine sahiptir. Bu nedenle Semtî hakkındaki "*Seketû anhu/onun hakkında sustular/görüş beyan etmediler.*" değerlendirmesinin de ağır

¹¹⁵ Taberânî'nin üç mu'cemini tasnif ederken amacı ve izlediği yöntem ile ilgili olarak bkz. Görmez, Mehmet. "Taberânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2010, 39/310-311.

¹¹⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/214.

¹¹⁷ İbn Muhriz, Ahmed b. Muhammed b. el-Kâsım. *Ma'rifetü'r-ricâl*, thk. Muhammed Kamil el-Kassar, 2 Cilt, Dimaşk: Matbuatu Mecma'î'l-Lugati'l-Arabiyye, 1985/1405, 1/62.

¹¹⁸ Dûrî, Abbâs b. Muhammed. *Kitâbü't-târîh*. thk. Ahmet Muhammed Nurseyf, 4 Cilt, Mekke: Merkezü'l-Bahsi'l-İlmi ve İhyai't-Türasi'l-İslamî, 1979/1399, 4/133.

¹¹⁹ Dârimî, Osmân b. Saîd. *Târîhu Osmân b. Saîd ed-Dârimî an Ebî Zekeriyya Yahya b. Maîn fi tecrîhi'r-ruvât ve ta'dîlihîm*. thk. Ahmed Muhammed Nur Seyf, Dimaşk: Dârü'l-Me'mun li't-Türas, 1980/1400, 232.

bir cerh olarak anlaşılması daha uygun görünmektedir. O, *ed-Duafâ'ü's-sağîr* isimli eserinde bu ifadeyi kullandığı gibi¹²⁰ *et-Târihu'l-Kebîr* isimli eserinde de bu ifadeyle birlikte İbn Maîn ile Amr b. Ali el-Fellâs'ın (ö. 249/864) onu yalancı saydıklarına dair ifadelerini aktararak Semtî'yi eleştirmiştir.¹²¹ Bu iki münekkidin onu yalancı saydıklarına dair ifadeler, Buhârî'nin çağdaşı, arkadaşı ve öğrencisi olan Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî'nin (ö. 261/875) "*el-Künâ ve'l-Esmâ*" isimli eserinde de tekrarlanmıştır.¹²² Aynı tarihte vefat eden Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-İclî (ö. 261/875) onunla ilgili olarak *metrûk, leyse bi sika/sika* değildir.¹²³ ifadelerini kullanmıştır.

Yukarıda da dile getirildiği üzere Bezzâr (ö. 292/905), onun hadis ve şurût ilmindeki konumuna işaret etmiş ve hadisinin *zayıf* sayılmasının sebebi olarak, onun kelâmî tartışmalara girmesi olarak kaydetmiş,¹²⁴ isnadında onun yer aldığı hadisleri eserine almaktan da çekinmemiştir. Yani Bezzâr, onu yalancı ya da rivayetleri alınmaması gereken bir râvi olarak görmemiştir. Yukarıdaki sözlerinde de görüldüğü üzere o, söz konusu cerh ifadelerini, Ehl-i hadîsin düşünce yapısına sahip olmadığı ve ilim anlayışlarına uymadığı gerekçesiyle haksız bir şekilde ona yüklenen sıfatlar olarak görmüş olmalıdır.

Dördüncü hicrî asrın ilk çeyreğinde cerh-ta'dîl konusunda yazılan ilk ve önemli eserlerden birinin yazarı olan İbn Ebû Hâtim'in (ö. 327/938) "*el-Cerh ve't-Ta'dîl*" isimli eserinde Semtî ile ilgili birkaç değerlendirmeyi bir arada görmek mümkündür. O, öncelikle Semtî'nin *sâhibu rey* olmasına vurguda bulunmuştur. Bu, her ne kadar görünürde bir tenkit ifadesi gibi durmasa da râvinin bid'at sahibi olmasının bir cerh sebebi olması, Ehl-i hadîs tarafından onun *bid'at sahibi* olduğuna işaret olarak anlaşılmalıdır. Zira Ehl-i hadîs nazarında *Ehl-i re'y*den olmak, *bid'at* sahibi olmaktır. İbn Ebû Hâtim'in, babası kanalıyla Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'den aktardığı ve İbn Maîn'e ait bir başka tenkit şöyledir: "*Kezzâb, habîs, racûlün sû'/kötü adam. Onu Basra'da defalarca gördüm; kendisinde hayır bulunan hiç kimse ondan rivayette bulunmuyordu.*" Yine onun aktardığına göre babası Ebû Hâtim, Semtî hakkında şunları söylemiştir: "*Başlangıçta İbn Main'in, onun zındık olduğuna dair sözlerine karşı çıktım. Sonra onun teheccüm/cehmîlik konusundaki kitabı bana getirildi. Bölümler halinde kıyamette mîzânı inkâr ettiğini görünce İbn Maîn'in ancak basîret ve derin kavrayışla konuştuğunu anladım. Sonra hâli hakkında "zâhibu'l-hadîs/hadisleri işe yaramaz" dedim. İbn Ebû Hâtim'in aktardığı bir başka değerlendirme de Ebû Zür'a'ya (ö. 264/878) aittir. O da "zâhibu'l-hadis, daîful hadis/hadisleri zayıftır, idrîb alâ hadisih/hadisini sil/bırak/terk et!" şeklinde tamamen olumsuz bir değerlendirme*

¹²⁰ Buhârî, Muhammed b. İsmail. *ed-Duafâ'ü's-sağîr*. thk. Mahmud İbrahim Zâyed, Haleb: Dâru'l-Va'y, 1396,122.

¹²¹ Buhârî, Muhammed b. İsmail. *et-Târihu'l-kebîr*, 8 Cilt, Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârif el-Osmâniyye, t.y. 8/38.

¹²² Müslim, Ebû'l-Haccâc Müslim b. Haccâc. *el-Künâ ve'l-esmâ*, thk. Abdurrahîm Muhammed, Medine: Imâdetü'l-Bahsi'l-İlmî, 1984, 1/283

¹²³ İclî, Ebû'l-Hasan Ahmed b. Abdullah. *Târihu's-sikât*, Mekke: Dâru'l-Bâz, 1984, 486.

¹²⁴ Bezzâr, *el-Müsned*, 15/62.

yapmıştır.¹²⁵ Burada belirtmemiz gerekir ki Ebû Hâtim'in sözlerindeki, "*kiyamette mizânı inkâr ettiğini (...)*" ifadesi, sonraki kaynaklarda hatalı bir şekilde iki kelime arasındaki "fi" harfi ceri yerine "ve" atıf harfini kullanılarak *kiyameti ve mîzânı* şeklinde alıntılanmıştır.¹²⁶ Bu hatalı aktarım Cehmiyye'nin anlayışına da uygun değildir. Zira bilinmektedir ki Cehmiyye mensupları, kıyameti değil kıyametten sonraki mîzânı inkâr etmektedir.

Dördüncü asrın ortasında vefat eden hadis münekkidi İbn Hibbân el-Büstî (ö. 354/965) Semtî ile ilgili yeni bir iddia ortaya atmış; tıpkı Ebû Hanîfe'ye yapıldığı gibi onu *mürciî* olarak nitelemiştir.¹²⁷ Bilindiği üzere Ebû Hanîfe de hadisçiler tarafından bazen Cehmiyye'ye bazen de Mürcie'ye nisbet edilmiştir.¹²⁸

Semtî'nin, zamanının Şurût ilmi konusunda önemli âlimlerden olduğunu kaydeden İbn Hibbân, onun, hadis şeyhleri üzerine hadis uydurarak onlara okumak ve onlar adına kendi uydurduğu rivayetleri, adlarını kullanarak rivayet etmek gibi daha önceki eserlerde gündeme getirilmeyen bir cerh sebebi daha ileri sürmüştür. Sonunda o, Semtî ile ilgili sert ve keskin hükmünü şu sözleriyle vermiştir: "Ondan hileyle bir rivayet nakletmek helâl olmadığı gibi bunu delil olarak kullanmak da hiçbir surette caiz değildir." O, Ebü'l-Hüseyn er-Rahâvî (ö. 261/875) kanalıyla, Ebû Cafer Abdullah b. Muhammed b. Nüfeyl el-Harrânî'nin ondan bir müddet rivayette bulunduğu, sonra hadis uydurdukları gerekçesiyle onu ve İbrahim b. Ebî Yahya'yı terk ettiği iddiasını da nakletmiştir. İbn Hibbân, sözlerini İbn Maîn'in, "O yalancıydı." ifadesiyle bitirmiştir.¹²⁹ Şu kadarını ifade etmek gerekir ki ne Semtî'nin Mürciî olduğu, ne Ebû Ca'fer'in onun hadis uydurduğu, ne de bu uydurma rivayetleri telkin yoluyla hadis râvilerinin sahiplenmelerini sağladığına dair iddialar İbn Hibbân'dan önce yazılan ve bugün elimizde bulunan kaynaklardan teyit edilememektedir. Bu asrın ortasından sonra vefat eden İbn Adî (ö. 365/976) *el-Kâmil fî duaî'r-ricâl* isimli eserinde, âdeti olduğu üzere Semtî'nin rivayetlerinden 13 örnek vermiştir. Bununla birlikte İbn Adî, kendinden önceki münekkitlerin Semtî hakkındaki değerlendirmelerinin bir kısmını aktarmış, bunun yanında ek bilgiler de vermiştir. Bu kapsamda olmak üzere; İbn Maîn'in, Semtî hakkında söylediği belirtilen sözleri 9 ayrı rivayet halinde aktarmıştır. Ayrıca Şâfiî'nin, "*zayıftır*"; Ahmed b. el-Hüseyn es-Sûfi'nin (ö. 300 yılından sonra) "*kezzâbdır; ondan hadis yazmak helal değildir*"; Buhârî'nin, "*Seketû anhu*"; Amr b. Ali el-Fellâs'ın (ö. 249/864), "*Yalan söyler.*"; Nesâî'nin (ö. 303/915), "*Hadisleri terk edilmiş olandır.*" şeklindeki cerhlerini de sıralamıştır. O, Ebû Ya'lâ'nın (ö. 307/919), hocası İbn Maîn'den işittiğini söylediği sözleri, İbn Maîn'in, Semtî hakkındaki sözlerinin bir başka şahidi olarak kullanmış görünmektedir. Ebû

¹²⁵ İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dil*. Beyrût: Dâru'l-lhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1952, 9/221-222.

¹²⁶ Bkz. (Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, 32/423; Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed. *Mîzânul-îtidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Beccâvî, Beyrut, 1963, 4/464; İbn Hacer, *Tehzibü't-tehzib*, 11/411.

¹²⁷ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 3/131.

¹²⁸ Yavuz, Yusuf Şevki, "Ebû Hanîfe" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1994, 10/142

¹²⁹ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 3/131.

Ya'la'nın anlattığına göre, buldukları yerde hadis rivayet etmekte olan ve kendisine es-Semtî denilen bir şeyh vardır. İbn Maîn'e, Kavâirî'den rivayet eden kişi (Semtî) sorulur. İbn Maîn; "O kezzâb, raculun sû'/kötü bir adam" der. Birisi; "Ebû Zekerriyya! Semtî burada! İşte, Ebû Cafer'in şehrinde..." der. (Bunun üzerine İbn Maîn:) "Hayır, bu adamda bir sakınca yok inşaallah. O kişi, Mekke'de Mescidi Haram'da gördüğüm kişidir. O kezzâb idi." der. Onun aktardığı bir başka rivayete göre İbn Maîn, onun kezzâb olduğunu, Yahudi ve Hıristiyanlara hasımlık ettiğini söylemiştir.¹³⁰ Rivayetten anlaşıldığı kadarıyla olay Ebû Cafer (Mansûr)'un şehrinde yani Bağdat'ta geçmektedir ve tespitlerimize göre Semtî nisbeli diğer kişi Muhammed b. Hassân es-Semtî el-Bağdâdî'dir.¹³¹ Yani rivayette adı geçen ve İbn Maîn'in, kendisinde bir sakınca olmadığını söylediği kişi budur. İbn Adî, Semtî hakkında yaptığı aktarımlar ve eserinde verdiği, problemleri gördüğü hadis örneklerinden sonra şu değerlendirmeyi yapar: "Yusuf'un, burada zikrettiğim hadis ve rivayetleri şüphelidir, araştırılmalıdır (*fihâ nazar*)."¹³²

Târîhu esmâ'id-du'afâ' ve'l-kezzâbîn isimli eserinde incelediği, zayıf veya yalancı olarak nitelendirilen 722 râvi arasına Semtî'yi de alan İbn Şahin (ö. 385/996), onun hakkında "Zındık, kezzâb, ondan hiçbir şey yazılmaz." ve "Yalan söyler" değerlendirmelerini yapmıştır.¹³³ Semtî'yi görmesi tarihen mümkün olmayan bir münekkit olarak elbette ki onun gözleme dayalı bir değerlendirmesi olamaz. Gördüğümüz kadarıyla bu sözler, İbn Maîn'in sözlerinin İbn Şahin tarafından kaynak göstermeden tekrarından başka bir şey değildir. O, doğruluğuna inandığı için bunları nakletmiş olmalıdır. Aynı yıl vefat eden münekkit Dârekutnî (ö. 385/996) de onun adını zayıf ve yalancı râviler arasında zikretmekle yetinmiştir.¹³⁴

Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1038) Ziyâd b. Sa'd ve benzeri sika râvilerden rivayette bulunduğu dikkat çekmiş ve "Hadisinde *münkerler* var." diyerek, rivayetlerinden bazılarının güvenilmezliğine işaret etmiş ve Buhârî'nin Semtî hakkındaki değerlendirmesini naklederek râvi hakkındaki sözlerini bitirmiştir.¹³⁵

Dini ilimlerin pek çok dalında eser vermiş olan Hanbelî âlim İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) de; İbn Maîn, Şâfî, Amr b. Ali, Nesâî ve İbn Hibbân'ın değerlendirmeleri yanında Ebû Zür'a er-Râzî'nin "*Zâhibü'l-hadîs*/hadisleri işe yaramaz" sözlerini aktarmakla¹³⁶ Semtî'nin güvenilmezliği iddiasını kabul etmiş görünmektedir.

¹³⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, 8/490-491.

¹³¹ Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmeb b. Ali. *Târîhu Bağdâd*. thk. Beşşâr Avvâd ma'rûf, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2002, 3/82; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 25/51.

¹³² İbn Adî, *el-Kâmil*, 8/497.

¹³³ İbn Şahin, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed el-Bağdâdî. *Târîhu esmâ'id-du'afâ' ve'l-kezzâbîn*. thk. Abdurrahim Muhammed Ahmed el-Kaşkarî, Medine, 1409/1989, 198.

¹³⁴ Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer. *ed-Duafâ ve'l-metrûkîn*. thk. Abdurrahim Muhammed Ahmed el-Kaşkarî, 3 Cilt. b.y. 1404, 3/137.

¹³⁵ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah el-İsbahânî. *ed-Duafâ'*. thk. Farûk Hammâde, Beyrut: Dâru's-Sekâfe, 1405/1984, 164.

¹³⁶ İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec. *ed-Duafâ' ve'l-metrûkîn*. thk. Abdulah el-Kâdî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406, 3/219.

Mizzî (ö. 742/1341), İbn Maîn'in sözü olarak aktarılan üç rivayetle birlikte, Ebû Hâtim, Amr b. Ali, İbn Sa'd, Buhârî ve Nesâî'nin, yukarıda zikredilen sözlerini kaydetmiştir. Ayrıca o, Ya'kûb b. Şeybe'nin "Yusuf b. Hâlid es-Semtî fakihlerden biridir. Fakat hadiste o kadar da aranan kişi değildir." sözleri ile Âcurrî'den (ö. 360/970) aktarılan, Ebû Dâvud'a (ö. 275/889) ait; "*Kezzâbdır; namazı/duası uzundur.*" ifadelerine yer vermiştir.¹³⁷ Mizzî, İbn Adî'nin Ebû Ya'lâ'dan aktardığı hikâyeyi Muhammed b. Hassân es-Semtî'nin biyografisinde alıntılanmış¹³⁸, ancak hikâyedeki "Medînetü Ebû Ca'fer" ifadesindeki "Ebû Ca'fer" ismini muhtemelen sehven hazf ederek söz konusu yerin Peygamber şehri olan "Medîne" şeklinde anlaşılmasına kapı aralamış görünmektedir. Bu durum, İbn Hacer'in, Mizzî'nin bu eserini ihtisâr ederek telif ettiği *Tehzîbü't-tehzîb*'inde aynı hatayı tekrarlanmış¹³⁹

Zehebî (ö. 748/1348), Nesâî'ye ait olduğu iddia edilen, Semtî hakkındaki iki değerlendirmeye yer vermiştir. Nesâî, bunların ilkinde; *Kezzâb ve hadisleri terk edilmiştir*.¹⁴⁰; diğesinde de "*Sika değildir.*" demiştir. Zehebî ayrıca Beyhakî'ye (ö. 458/1066) ait, "Diğerleri ondan daha *müvessak/güvenilir.*"¹⁴¹ şeklindeki sözlerini aktarmıştır. ¹⁴² Oğlu Hâlid'e ait değerlendirmede Semtî ile ilgili olarak "Babası da *sâkıttır/hadiste sözünün bir değeri yoktur*";¹⁴³ *Mîzânu'l-İ'tidâl* isimli eserinde de yukarıdaki eleştirilerden bir kısmını alıntılıyarak Semtî hakkında olumsuz bir râvi portresi çizmiştir.¹⁴⁴

İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) öncekilere göre farklı nakillerde de bulunmaktadır. Bu çerçevede, onun aktardığına göre Zekeriyâ b. Yahyâ es-Sâcî (ö. 307/920), Semtî hakkında şunları söylemiştir: "*Hadisi zayıf, vehmi çok, dinde sahibu re'y ve cedel idi. Kitabı's-şurutu* ilk yazan o idi. Basra'ya Ebû Hanîfe'nin reyini ilk getiren de o idi. Sanırım İbn Maîn onu suçluyordu. Çünkü anlatıldığına göre o bir Hıristiyan ile münazaraya girişmiş, ona galip gelmiş ve "Sözlerini (sağlam delillere) bağla sonra benimle tartış." demişti. Sanırım İbn Maîn'in yaptığı bu yönden hatalı. Hadise gelince (o eleştirilerin) bununla ilgisi yok. Cehmiye onun sözlerini taklid ediyor ve onu kendilerine rehber yapıyor olabilir. Bündâr ve İbnü'l-Müsennâ'nın ondan hadis rivayet ettiğini hiç duymadım."¹⁴⁵

Türk asıllı Hanefî âlim Bedreddîn Aynî (ö. 855/1451), Semtî hakkında yukarıda zikredilen, aleyhteki tenkitleri de aktarmakla birlikte Ehl-i hadîs zihniyetine sahip pek çok münekkitten farklı düşünmektedir. Şâfiî'nin yukarıda zikri geçen, onun *zayıf*

¹³⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 32/423-424.

¹³⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 25/51.

¹³⁹ İbn Hacer, el-Askalânî. *Tehzîbü't-tehzîb*. Hint: Matbat Dâiretü'l-Maarif, 1326, 9/111.

¹⁴⁰ Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *el-Muğni fi'd-Du'afâ*, thk. Nûreddîn 'Itr. b.y., t.y., 2/762.

¹⁴¹ Beyhakî, Ahmed b. el-Hüseyn. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, 10 Cilt, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003, 1/29.

¹⁴² Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, 4/464.

¹⁴³ Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Dîvânu'd-Duafâ' ve'l-Metrûkîn*. thk. Hammâd b. Muhammed el-Ensârî, Mekke: Mektebetü'n-Nahdati'l-Hadîsiyye, 1387/1967, 117

¹⁴⁴ Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, 4/463-464.

¹⁴⁵ İbn Hacer *Tehzîbü't-tehzîb*, 11/412.

olduğuna dair sözün yanında yine, Müzenî'den (ö. 264/878) nakille "Yusuf b. Hâlid hıyârdan/seçkinlerden idi" sözlerine de yer vermiştir. Aynî, İbn Adî'in, Semtî'yi eleştirmek için örnek verdiği¹⁴⁶ "Yusuf b. Hâlid'in-Ebân b. Ebû Abbas-İkrime-İbn Abbâs" senediyle gelen; "Gusûlden sonra abdest alan bizden değildir." rivayetindeki sorumluluğun Semtî'ye mâl edilemeyeceğini ifade etmek üzere Ebân'ın "vâh/işe yaramaz" olduğuna dikkat çekmiş, ardından sözlerini şöyle sürdürmüştür: "Ebû Hâtim er-Râzî'nin, onun *teheccüm*le ilgili bir kitap yazdığı iddiası, muhtemelen ona yakıştırılan bir uydurma ya da Ebû Hanîfe ile sohbetinden öncedir. Çünkü Ebû Hanîfe ile sohbeti bu etkiyi yok eder. Zira Ebû Hanîfe nazarında Cehmiyye, kâfirlik gibidir. Bu nedenle Cehm'e: "Çık yanımdan kâfir!" demiştir. Dininde ve emanetinde böyle bir itikada sahip olan ve hakkı reddeden bir yol/mezhep ortaya koyan biriyle Ebû Hanîfe nasıl arkadaşlık etsin. Bu, böyle bir kişi için uzak bir durumdur. Aksine, onunla (Semtî ile) ilgili nakledilenler öyle değil; onun büyük bir verâya sahip olduğu, salatının/namazının ve ibadetinin güzelliği nakledilmektedir." Aynî (ö. 855/1451), Semtî ile ilgili sözlerini, aslında hadis musanniflerinin de ona değer verdiğini ifade etmek amacıyla olsa gerek, İbn Mace'nin ondan bir hadis naklettiğini hatırlatarak bitirmiştir.¹⁴⁷

Yukarıda kronolojik olarak sıralanan, Semtî'ye yönelik yapılan cerhlerin hadis rivayeti açısından en ağırını onun bir hadis uydurucusu olduğu iddiası ve buna işaret etmek üzere hakkında *kezzâb* ifadesinin kullanılmasıdır. Cerh ta'dîl lafızları sıralandığında bu kavram en alt tabakada yer alır.¹⁴⁸ Bu lafızla cerhedilen râvilerden hiçbirinin hadisi delil değeri taşımayacağı gibi *i'tibar* ve *istishâd* için de kullanılamaz.¹⁴⁹ Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) kaydettiğine göre bir râvi hadis dışında yalan söylerse rivayetleri reddedilir. Bu kişinin, tövbe etmesi halinde rivayet edeceği hadisler kabul edilebilir. Ancak Hz. Peygamber'in söylemediği bir söz uydurup ona mâl ederse, işitmediği halde bir rivayeti işitmiş gibi aktarırsa sonradan tövbe etse bile onun rivayetleri kabul edilmez. *Kezzâb* şeklinde nitelendirilen râvî sıdkını kaybetmiştir. Artık *fasık ve mübtedi'*/bid'atçı olan bu râvinin *mehâsinini*/iyi ve güzel yönlerini de zikretmemek gerekir.¹⁵⁰ Başlangıçta İbn Maîn'in (ö. 233/848) ortaya attığı bu cerh ifadesi; Amr b. Ali el-Fellâs (ö. 249/864), Ebû Davud (ö. 275/889) Ahmed b. el-Hüseyn es-Sûfî'nin (ö. 300 yılından sonra), İbn Şahin (ö. 385/996) vb. yukarıda adları geçen pek çok münekkit bu iddiayı tekrarlamışlardır.

Semtî hakkında yapılan; *metrûk, ondan bir şey (hadis) yazılmaz, sika değildir, seketû anhu, zâhibu'l-hadîs, hadisini sil/terk et!* vb. değerlendirmelerin, söz konusu yalancılık/hadis uydurmacılığı iddiasının bir sonucu olarak yapılmış

¹⁴⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, 8/493.

¹⁴⁷ Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed. *Meğâni'l-ahyâr fî şerhi esâmî ricâli Meâni'l-âsâr*. nşr. Muhammed Hasan İsmail. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1427/2006, 3/263-264.

¹⁴⁸ Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali. *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*. Medine: el-Mektebetü'l-İlmiyye, t. y, 22.

¹⁴⁹ Aşikkutlu, Emin. "Cerh ve Ta'dîl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1993, 7/399.

¹⁵⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 117.

değerlendirmeler olduğu görülmektedir. Bu iddianın ortaya atıldığı döneme ait eserlerde Semtî hakkında; *kezzâb* şeklindeki nitelemeden başka, onun nasıl ve hangi hadisleri uydurduğuna dair bir örnek ya da bilgiye rastlanmamaktadır. Yani bu cerh ifadesi *müfesser/açıklanmış/delilleri sunulmuş* değildir.

Semtî'den yaklaşık iki asır sonra vefat eden münekkit İbn Hibbân (ö. 354/965) tarafından, açık bir delil sunulmadan; hadis şeyhlerinin adını kullanarak hadis uydurmak, uydurduğu hadisleri şeyhlere kendi hadisleriymiş gibi okuyarak/telkinde bulunarak ve ardından onların adını kullanarak bu hadisleri nakletmekle cerh edildiği görülmektedir. İbn Hibbân'ın, bu sözlerine destek mahiyetinde alıntılacağı Ebü'l-Huseyn er-Rahâvî'nin (ö. 261/875), Ebû Cafer b. Nüfeyl'e (ö. 234/849) Semtî'yi niçin terk ettiğine dair sorusuna "hadis uyduruyordu" şeklindeki cevabı da sorgulamaya muhtaçtır. Cerh ta'dîl imamlarının en yoğun çalışmalarını yaptığı ve temel hadis kaynaklarının tasnif edildiği hicrî üçüncü asırda böyle bir iddianın nasıl gizli kaldığı ve iki yüz yıl boyunca gözlerden uzak durabildiği de sorgulanmalıdır. Bu bilginin günümüze kadar gelen eserlerde değil de İbn Hibbân'a kadar gelen bir eserde yer almış, İbn Hibbân'ın da ondan naklettiği iddia edilmesi de ikna edici görünmeyecektir. Zira râvinin kimliği ve khakkındaki iddiaların büyüklüğünden dolayı böyle bir bilginin bu kadar süre içinde gizli kalmış olması oldukça zordur. Öte yandan, iddiayı ortaya atan ve onu nakleden iki râvinin kimlikleri de haberi şüpheli konuma getirmektedir. Tespitlerimize göre Ebû Ca'fer b. Nüfeyl Ehl-i hadîs'e mensuptur ve güvenilirlik konusunda hadis münekkitlerinden tam not almıştır.¹⁵¹ Rivayeti ondan aktaran Ebü'l-Hüseyn er-Rahâvî'nin vurgulanan özelliği de, onun "Sâhibu hadîs/Ehl-i hadîs"ten olmasıdır.¹⁵² Bu durumda Ehl-i re'yin tezlerini Basra'ya taşıdığı gerekçesiyle ilim halkası boykot edilen bir râvinin Ehl-i hadîse mensup münekkitler tarafından cerh edilmesi ne kadar güvenilir bulunacaktır? Ayrıca Ebû Ca'fer b. Nüfeyl, Semtî'nin hangi hadis ya da hadisleri uydurduğuna dair bir bilgi vermemiştir. Yani cerhleri müfesser değildir.

İbn Hacer tarafından ileri sürülen, İbn Maîn'in ona yönelik sözlerinin arkasında, onun bir Hıristiyanla giriştiği cedel faaliyetinin de bulunduğu yönündeki iddianın da "Ehl-i hadîs-Ehl-i re'y" çatışmasının bir tezahüründen ibaret olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü "meselelere çözüm üretmekte ileri giden, farazî fıkıh ve cedel üslûbunu geliştiren Ehl-i re'ydir."¹⁵³ Yani İbn Maîn'in kendisine yönelik sarf ettiği cerh ifadelerinin arkasında Semtî'nin Ehl-i re'yden olduğunun bir başka tescili olan cedel yöntemini kullanmasının olduğu söylenebilecektir. Dolayısıyla İbn Hacer'in sözleri, İbn Maîn'in söz konusu cerhinin sebebini açıklamada destek mahiyetinde önemli bir tespittir.

Semtî'yi cerh sadedinde söylenen; *zındık, Allah'ın düşmanı, habîs, racülün sû'/kötü adam*, "Bir Müslümanın ondan rivayette bulunacağını sanmam.", "Onu

¹⁵¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/159; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 16/90-91.

¹⁵² İbn Hibbân, *el-Büstî. Kitâbu's-sikât*, thk., es-Seyyid Şerefuddin Ahmed, Beyrut: Dâru'l Fikr, 1975, 8/35.

¹⁵³ Öğüt, Salim. "Ehl-i Hadîs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1994, 10/511.

Basra'da defalarca gördüm, kendisinde hayır bulunan hiç kimse ondan rivayette bulunmuyordu." vb. ifadelerin de Semtî'nin Ehl-i re'ye bağlı olmasından başka bir nedene bağlı olduğunu söylemek zordur. Nitekim Ebû Hanîfe hakkında Buhârî'nin yorumsuz naklettiği; Süfyan-ı Sevrî'nin, "Dini lime lime yıkıyordu.", "İslâm'da ondan daha uğursuzu doğmamıştır." ve Muhammed b. Mesleme'ye ait, "O deccallerden birdir." şeklindeki sözleri¹⁵⁴ de aynı zihniyetin ürünü olarak kaynaklarda yerini almıştır.

Semtî'ye yönelik *zındıklık* ithamına neden olan bir diğer etkenin de ona yönelik *teheccüm/Cehmîlik* içerikli bir kitap yazarak bu eserde kıyamette mîzânı inkâr ettiği iddiası olduğu görülmektedir. Zira Fars kökenli olan *zındık* kavramı¹⁵⁵ hicrî ikinci asırda farklı İslâm fırkalarına mensup olanlar için de kullanılmaya başlanmıştır. Meselâ Şâfiî, Mu'tezile ile bid'at ehli olarak nitelenen diğer fırka mensuplarının şahitliğini makbul saymamış; Mâlik b. Enes de Mu'tezilîler'in *zındık* olduğunu ve tövbe etmeleri teklif edilmeden öldürüleceklerini ileri sürmüştür.¹⁵⁶ Bu kavram, Ahmed b. Hanbel, Osman b. Saîd ed-Dârimî ve diğer bazı bazı hadisçiler tarafından Cehmîler için de kullanılmıştır.¹⁵⁷ Dolayısıyla İbn Maîn'in ileri sürdüğü, Ebû Hâtim'in de Semtî'ye ait olduğu iddia edilen kitabı okuduktan sonra onu haklı bularak tasdik ettiği *zındık* suçlamasının ardındaki saiklerden biri de bu olmalıdır. Ancak kanaatimizce Aynî'nin (ö. 855/1451), de söylediği gibi söz konusu eserin Semtî'ye aitmiş gibi gösterilmesi ona yapılan bir yakıştırma olmalıdır. İlgili kitabı Ebû Hâtim'e getirenlerin onu yanıltmak için kasıtlı olarak ya da en iyi ihtimalle öyle olduğunu zannederek bunun Semtî'ye ait olduğu bilgisini vermiş olmaları da ihtimal dâhilindedir. Zira Aynî'nin de ifade ettiği üzere Ebû Hanîfe'nin yolunu benimseyip onun öğretilerini Basra'da yaymaya tâlip olmuş birinin, hocasıyla zit bir düşünce akımını savunan bir kitap yazması, onun Ebû Hanîfe'nin öğretilerinden uzaklaşmasıyla mümkün olabilir. Ancak kaynaklarımızda bu yönde bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca eğer böyle bir durum gerçekleşmiş olsaydı, kaynaklarda görüldüğü üzere onu dışlamak ve ötekileştirmek için her türlü bilgiyi kullanmaya hazır olan hicrî ikinci ve üçüncü asır Ehl-i hadîs münekkitleri bu bilgiyi kendi aralarında yaymaktan asla çekinmezlerdi. Oysa bu, İbn Ebû Hâtim'in, babasından aktardığı iddia olmaktan daha ileri gidememiştir. Aynî'nin, "Ebû Hanîfe ile tanışmadan önce yazmış olabilir." şeklindeki iddiası ise tutarlı görünmemektedir. Zira kaynaklardaki, onun hoca isimlerine ait kayıtlara bakıldığında, bu dönemde onun irtibatta bulunduğu, ders aldığı hocaları arasında hem Ehl-i re'y hem de Ehl-i hadîse yakın olan kişilerin bulunduğu, ancak bunlar arasında Cehmiyye'ye müntesip kişilerin bulunduğu dair bir kayıt olmadığı görülecektir. Ayrıca onun bu türden bir eseri bulunduğu yönünde başka iddia da bulunmamaktadır.

¹⁵⁴ Buhârî, *ed-Duafâ'us-sağîr*, 132.

¹⁵⁵ 'Arîfi, S'ad b. Felâh b. Abdilazîz. *ez-Zenâdika 'akâiduhum ve firakuhum ve mevki'fu eimmeti'l-müslimîne minhum*. 2 Cilt. Riyad: Dâru't-Tevhîd li'Neşr, 1434/2013, 28.

¹⁵⁶ Öz, Mustafa. "Zındık". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2013, 44/391.

¹⁵⁷ 'Arîfi, *Zenâdika*, 49.

Rical ve tabakât literatüründe yukarıdakilere göre bir derece daha hafif cerhler/eleştiriler de bulunmaktadır. Meselâ Ya'kûb b. Şeybe'nin *leyse bi zâk* şeklindeki değerlendirmesi “cerhte kullanılan tabirlerin birinci mertebesinde yer alanlarındandır. Bununla vasfedilen râvi, bir şeyle *mecrûh* olmakla beraber adalet yönünden *sâkit* değildir. Bu sebeple hadisleri yalnız *i'tibar* için yazılır.”¹⁵⁸ Şâfiî, Ebû Zür'a, İbn Sa'd, Sâcî, Dârekutnî, gibi âlimler onu *zayıf* ya da *hadisi zayıf* olarak nitelemişlerdir ki bunlar, râvilerin cerhinde kullanılan tabirlerdendir ve hadisleri *zayıf* olan, ancak tamamıyla reddedilmeyen, *i'tibâr* için yazılmasında bir mahzur görülme-yen kimselere delâlet eder.¹⁵⁹ Bu değerlendirmeler de Semtî'nin, Ebû Hanife'den ders aldıktan sonra fıkihta daha fazla yoğunlaşmış olması nedeniyle muhaddislerin onu kendilerinden görmemiş olmasından kaynaklanmış olmalıdır. Bu âlimlerin değerlendirmeleri onun adalet açısından güvenilir olduğu anlamına gelir. Yani onlara göre Semtî *kezzâb*, *zındık*, *adüvvüallah*, *vaddâ'* gibi adalet yönünden kendisine güvenilmez biri değildir. Zira muhaddislerin, bu ilimle/hadis nakliyle doğrudan uğraşmayanlardan hadis almamayı tercih ettiklerine dair kayıtlar da bulunmaktadır. Nitekim Mâlik b. Enes'in şu sözleri, bu tarz bir yaklaşımın delili mahiyetindedir: “Bu ilim dindir. Dininizi kimden aldığınıza dikkat ediniz. -Hz. Peygamber'in mescidindeki sütunlara işaret ederek- Bu sütunların yanında “Filan dedi ki; Rasûlullah buyurdu ki...” diye rivayette bulunan yetmiş kişiye ulaştım ama onların hiçbirinden hadis almadım. Oysa onların her birine beytûlmali emanet etseniz güvenebilirdiniz. Fakat onlar bu işin erbabı değillerdi.”¹⁶⁰ Dolayısıyla Semtî aslında adalet açısından güvenilir biri olmasına rağmen Ehl-i hadîse mensup râvi ve muhaddisler ondan hadis alma konusunda ya engel olmuş ya da çekimser davranmış ve nihayetinde kendi aralarında yer almayan Semtî'yi *zayıf* olarak nitelemiş olmalılardır. Yukarıda, bazı âlimlerin, onun ibadetler konusundaki hassasiyetine, başka ilim dallarında kitap yazacak kadar uzman olmasına dikkat çekmiş olmaları, onun gerçekten bir din düşmanı veya kasıtlı olarak uydurduğu bilgileri Hz. Peygamber'e mâl etmiş olamayacağına inandıklarını göstermektedir.

Tespitlerimize göre Semtî'nin bazı kaynaklarda yer alan hadislerinin hemen akabinde eleştiriye uğramasına neden olan problemler, rivayetinde *teferrüd ettiği* hadislerin bulunması ile Sâcî'nin dile getirdiği çok *vehim* sahibi olması, yani râvinin naklettiği hadislerin senet veya metinlerinde yanlışları sonucu hata etmesidir. Yukarıda, gerek İbn Adî gerek Bezzâr ve gerekse Taberânî, Semtî'ye ait rivayetlerin hemen ardından bu vehim ve teferrüdlere dikkat çekmişlerdir. Sonuçta Semtî'yi adalet yönünden cerh edenler geçerli ve tutarlı herhangi bir delil sunamamış olsalar da rivayetlerindeki bazı yanlışlara ve özellikle teferrüde dair pek çok delil ileri sürülebilmiştir. Kanaatimizce, onu rivayetlerindeki teferrüdü muhtemel en önemli sebebi Semtî'nin Ehl-i re'ydin olması nedeniyle hakkında oluşturulan olumsuz imaja

¹⁵⁸ Koçyiğit, Talat. *Hadis istilahları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1980, 205.

¹⁵⁹ Koçyiğit, Hadis İstilahları, 470.

¹⁶⁰ İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemâlüddîn en-Nemerî. *et-Temhîd*. thk. Mustafa b. Ahmed el-'Ulvî, Muhammed Abdulkadir el-Bekrî, 24 Cilt, Mağrib: Vezâratu Umumi'l-Evkaf ve'-Şuûni'l-İslâmiyye, 1387, 1/67.

bağlı olarak, özellikle Kûfe'den Basra'ya dönüşünün ardından Ehl-i hadîse mensup râvilerin onun rivayetlerinden uzak durmasıdır. Onun rivayetlerinin, İbn Hanbel ile İbn Mâce'nin naklettiği tek rivayet istisna tutulursa, başta Kütüb-i Sitte yazarları olmak üzere üçüncü ve dördüncü hicrî asır musannifleri tarafından, hakkındaki yalancılık ve bid'atçılık iddiaları nedeniyle tahrîc edilmemesi bunun bir sonucu gibi görünmektedir. Yukarıdaki tabloda yer alan ve ondan en çok hadisi nakleden Bezzâr, Ebû Ya'lâ ve Taberânî'nin ondan diğerlerine göre daha fazla sayıda rivayetini almalarının her birinin kendilerine göre farklı sebepleri bulunduğundan bu konuda istisna teşkil etmektedirler. Ancak sebep ne olursa olsun bu durum, Semtî'nin, senetlerinde yer aldığı bazı hadis rivayetlerinde *teferrüd* bulunduğu gerçeğini değiştirmeyecektir.

Son olarak dikkat çekmemiz gereken bir başka nokta da, bir ilim adamı olarak Semtî'nin, güvenilir olduğuna dair hadis ve rical kaynaklarındaki şahitliklerin de bulunmasıdır. Yukarıda buna dair örnekleri kaynaklara dayanarak göstermiştik. Aşağıda buna dair başka kaynaklardan birkaç örnek daha verilecektir.

Buhârî'nin de hocası olan ricâl münekkidi Ali b. el-Medîni (ö. 234/848-49), Saymerî'nin kaydettiğine göre Semtî'nin meclisinde bulunduğu bir sırada Ebû Bekir Hilâl b. Yahya'nın gelerek ona fikhî konuda iki soru sorduğunu, onun da bu soruları nasıl cevapladığını hayranlıkla anlatmıştır.¹⁶¹ Bu, Ehl-i hadîsten olduğu gerekçesiyle mihne olaylarında işkence gören bir münekkit olan İbnü'l-Medîni'nin, Semtî'yi İbn Maîn ve diğerleri gibi değerlendirmede, onun verdiği bilgiye güvendiği anlamına gelmektedir. Yine, İbn Huzeyme'nin *es-Sahîh*'inde yaptığı bir değerlendirme, aslında Semtî'nin hadis naklinde hassas davrandığının bir delili olarak görülebilir. İbn Huzeyme, Ubeyde b. Muattib ed-Dabbî'den nakledilen, öğle namazından önce kılınacak dört rekâtlik bir namazla ilgili olarak, metni kısa bir rivayeti *tahrîc* etmiş, ardından da bunun Muhammed b. Yezîd tarafından daha uzun bir metnin nakledildiğini ifade etmiştir. Ona göre Ubeyde b. Muattib hadis âlimleri nazarında haberiyle *ihdicâc* edilebilecek biri değildir; ne Yahya b. Saîd ne Abdurrahman b. Mehdî ne de Süfyân ondan hadis almamışlardır. İşte bu noktada İbn Huzeyme, Semtî ile Ubeyde b. Muattib arasında geçen bir diyalogu nakletmektedir. Buna göre Semtî, uzunluğundan dolayı Ubeyde'nin metnindeki garipliği sezmiş olmalı ki ona; "İbrahim'den naklettiğin bu rivayetin tamamını ondan mı duydun?" diye sormuş, o da, "Bir kısmı ondan işittiğim, bir kısmı da ona kıyasla (yaptığım yorumdur.)" şeklinde cevap verince; "Bana işittiğini rivayet et, kıyası ben senden daha iyi bilirim." demiştir.¹⁶² Bu bilgiler göstermektedir ki, bir hadisçi olarak Semtî, münekkit bir anlayışla, bir rivayetin metninin orijinal haliyle nakledilmesini önemsemekte; metne yapılan herhangi bir *idrâca* karşı çıkmaktadır.

Semtî'nin Ehl-i hadîsten pek çok münekkidin iddia ettiği gibi güvenilirlikten uzak olmadığını gösteren bir başka delil de el-Fâkih b. Sa'd isimli sahabenin sadece onun rivayet ettiği; gusülle ilgili bir hadisle tanınıyor olmasıdır. Abdullah b. Ahmed b.

¹⁶¹ Saymerî, *Ahbâru Ebû Hanîfe*, 157.

¹⁶² İbn Huzeyme, Ebû Bekr en-Nisâbûrî. *es-Sahîh*. thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, 4 Cilt, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, t.y., 2/223.

Hanbel'in, babasının *el-Müsned*'ine eklediği Semtî'ye ait tek hadis¹⁶³ bulunmasının gerekçesi de muhtemelen bu sahabenin adının sadece onun rivayetinde geçiyor olmasıdır. Tabakât kitaplarında ilgili sahabeye ait biyografilerde de onun Yusuf b. Hâlid'in rivayetiyle tanındığına dair atıflar da bulunmaktadır. Bu da Semtî'nin söz konusu rivayetinin kabul gördüğü anlamına gelmektedir.

6. Sonuç

Yusuf b. Hâlid es-Semtî, gördüğümüz kadarıyla yaşadığı dönemde Hanefî âlimleri arasında olduğu kadar hadis râvîleri arasında da önemli bir yere sahip olmuştur. Yukarıda listesi sunulan, Semtî'ye ait hoca ve talebe isimlerine bakıldığında, Ehl-i Hadise mensup hadis râvîlerinden oluşan oldukça zengin bir çevreye sahip olduğu söylenebilir. Ebû Hanîfe'den iki buçuk yıl kadar ders alması ve ardından Basra'ya dönerek ders vermeye başlaması onun hayatında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Zira o ders vermeye başladıktan sonra da Ehl-i hadîsin ona yönelik cerhleri nedeniyle öğrencilerinin çoğu ondan uzaklaşmış, o da ilmi faaliyetlerden uzaklaşarak ibadete yöneldiği için hadis ve özellikle ders aldığı fıkıh alanında ilerleyememiştir. Kaynaklarda, onun Ebû Hanîfe'nin ders halkasından ayrılıp Basra'ya geldiği tarih tespit edilememişse de en azından Ebû Hanîfe'nin vefat tarihi olan hicrî 150 yılından önce pek çok hadis ravisiyle görüştüğü, Basra'da kurduğu ders halkası dağıldıktan sonra da kendisini ibadete verdiğinden, vefat ettiği 189 yılına kadar daha az râvî ile görüştüğü söylenebilir. Dolayısıyla o, ilmî sahada Ebû Hanîfe'nin önde gelen diğer öğrencileri kadar etkili izler bırakamamıştır.

Semtî hakkındaki, hadis münekkitlerine ait değerlendirmelere baktığımızda bunların çoğunlukla cerh ifadeleri olduğu tespit edilmiştir. Semtî'ye yapılan cerhlerin en ağırı, İbn Maîn (ö. 233/848) tarafından yapılan *kezzâb* ifadesidir. Bunun dışında onun zındık olduğuna, Cehmiyye düşüncesini savunduğuna, hadis uydurduğuna, mutabaat edilmeyen ferd hadisler naklettiğine ve hadis rivayetinde vehimleri de içeren zayıflıklarının bulunduğu dair iddialar da gündeme getirilmiştir. Bu cerh ifadeleri, sonraki dönemlerde Ehl-i hadîse mensup pekçok münekkit tarafından tekrarlanmıştır. Tespitlerimize göre Semtî'nin yukarıdaki ağır cerh ve ithamlara maruz kalmasının temel sebebi onun; Ebû Hanîfe'nin talebesi, yani Ehl-i re'ydin olması ve Ebû Hanîfe'nin ilmî mirasını Basra'ya taşıyarak yaymaya çalışmasıdır. Semtî'nin mezhep taassubu yüzünden dışlandığı, yapılan menfi propaganda nedeniyle ders halkası dağıldığı, rivayetini yaptığı hadislerin hicri üçüncü asırda kaleme alınan temel hadis kaynaklarına alınmadığı tahmin edilmektedir.

Bunun yanında, yine başlangıçtan beri İbn Sa'd (ö. 230/845), Bezzâr (ö. 292/905) ve Sâcî (ö. 307/920) gibi bazı münekkitler, ona yönelik eleştirilerin sebebinin, onun Ebû Hanîfe'nin fikrî mirasına bağlılığı olduğunu ifade etmişlerdir. Bunların yanında Aynî (ö. 855/1451), onun söz konusu cerh ifadelerindeki haksızlığa dikkat çekmiştir. Bu sert ve haksız eleştiriler, Semtî hayatta iken kurduğu ders halkasının dağılmasına, ondan hadis rivayet edenlerin azalmasına, ilimden

¹⁶³ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 27/277.

uzaklaşarak münzevi hayata yönelmesine, vefat ettikten sonra da onun naklettiği hadislerin birkaç istisnası olmakla birlikte temel hadis kaynaklarında yer almamasına neden olmuş olabilir.

Sonuçta, ilk asırlarda gerçekleşen mezhep tartışmaları, bağlılarını hak ve adalet duygusundan uzaklaştırabilmiş, neticede onlar, kendilerinden olanlara karşı müsamahakâr, olmayanlara karşı da hakkaniyetten uzak, din dışına itici, ötekileştirici ve düşmanca tutumlar geliştirebilmişlerdir. Bunun yol açacağı kötü sonuçlardan biri, inanç, ibadet ve ahlak konusundaki dini anlayış ve uygulamaların sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için gerekli olan dini bilgilerin, sağlıklı ve objektif bir şekilde aktarılmamış olduğuna dair bir yaklaşım oluşmasından duyulacak olan korkudur. Bu nedenle hadisleri sonraki nesillere aktaran râvilerin tek tek yeniden incelenerek, Semtî hakkında olduğu gibi bir hak ihlâlî tespit edilmesi halinde ilgili râvinin itibarının iadesinin, aktardıkları hadislerin de bu gözle yeniden değerlendirilmesinin daha doğru olacağını düşünüyoruz.

Kaynakça

‘Ârifî, S’ad b. Felâh b. Abdilazîz. *ez-Zenâdika ‘akâiduhum ve firakuhum ve mevkıfu eimmeti’l-müslimîne minhum*. 2 Cilt. Riyad: Dâru’t-Tevhîd li’Neşr, 1434/2013.

Atar, Fahrettin. “Şürût ve Sicillât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2010, 39/270.

Aşikkutlu, Emin. “Cerh ve Ta’dîl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

‘Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed. *Meğâni’l-ahyâr fi şerhi esâmî ricâli Meâni’l-âsâr*. nşr. Muhammed Hasan İsmail. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1427/2006.

Bedir, Murteza. “Züfer b. Hüzeyl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Beyhakî, Ahmed b. el-Hüseyn. *es-Sünenü’l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, 10 Cilt, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1424/2003.

Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr el-Basrî. *el-Müsned (el-Bahru’z-zahhâr)*. thk. Mahfûzurrahman Zeynülla vd. Medîne: Mektebetü’l-Ulûm ve’l-Hıkem, 2009.

Buhârî, Muhammed b. İsmail. *ed-Duafâ’i’s-sağîr*. thk. Mahmud İbrahim Zâyed, Haleb: Dâru’l-Va’y, 1396.

Buhârî, Muhammed b. İsmail. *et-Târîhu’l-kebîr*, 8 Cilt, Haydarâbâd: Dâiretü’l-Maârif el-Osmâniyye, t.y.

Dârekutnî, Ebü’l-Hasen Alî b. Ömer. *ed-Duafâ ve’l-metrûkîn*, thk. Abdurrahim Muhammed Ahmed el-Kaşkarî, 3 Cilt. b.y. 1404.

Dârekutnî, Ebü’l-Hasen Alî b. Ömer. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaûd vd. 5 Cilt, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1424/2004.

Dârimî, Osmân b. Saîd. *Târîhu Osmân b. Saîd ed-Dârimî an Ebî Zekerıyya Yahya b. Maîn fi tecrîhi’r-ruvât ve ta’dîlihîm*. thk. Ahmed Muhammed Nur Seyf, Dımaşk: Dâru’l-Me’mun li’t-Türas, 1980/1400.

Dûrî, Abbâs b. Muhammed. *Kitâbü't-târîh*. thk. Ahmet Muhammed Nurseyf, 4 Cilt, Mekke: Merkezü'l-Bahsi'l-İlmi ve İhyai't-Türasi'l-İslâmî, 1979/1399.

Ebû Nuaym el-İsbahânî Ahmed b. Abdullah. *ed-Duafâ'*. thk. Farûk Hammâde, Beyrut: Dâru's-Sekâfe, 1405/1984.

Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah el-İsbahânî. *Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiyâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1409.

Ebû Nuaym el-İsbahânî Ahmed b. Abdullah. *Târîhu İsbahân*. thk. Seyyid Küsrevî Hasan, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.

Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî el-Mevsilî. *el-Mu'cem*. thk. İrşâdu'l-Hakk el-Eserî, Faysalâbâd: İdâretü'l-Ulûm el-Eseriyye, 1407.

Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî el-Mevsilî. *el-Müsned*. thk. Hüseyin Selîm Esed, 13 Cilt, Dimaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1984.

Görmez, Mehmet. "Taberânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. *el-Müstedrek ale's-Sahihâyn*, thk. Mustafa Abdulkadir Ata', Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmeb b. Ali. *Târîhu Bağdâd*. thk. Beşşâr Avvâd ma'rûf, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2002.

Iclî, Ebû'l-Hasan Ahmed b. Abdullah. *Târîhu's-sikât*, Mekke: Dâru'l-Bâz, 1984.

İbn Abdülber, Ebû Ömer en-Nemerî. *et-Temhîd*. thk. Mustafa b. Ahmed el-'Ulvî, Muhammed Abdulkadir el-Bekrî, 24 Cilt, Mağrib: Vezâratu Umumi'l-Evkaf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1387.

İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî el-Cürcânî. *el-Kâmil fî duafâ'i'r-ricâl*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavviz, Beyrut: el-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.

İbn Ebû Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1952.

İbn Ebû'l-Avvâm, Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed es-Sa'dî. *Fedâilu Ebî Hanîfe ahbâruh ve menâkıbüh*. thk. Lütfurrahman el-Behrâicî, Mekke: el-Mektebetü'l-İmdâdiyye, 2010.

İbn Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût ve diğeri. 45 Cilt, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.

İbn Hibbân, el-Büstî. *Kitâbu's-sikât*. thk. es-Seyyid Şerefuddin Ahmed, Beyrut: Dâru'l Fikr, 1975.

İbn Hibbân el-Büstî. *el-Mecrûhîn*. thk. Mahmud İbrahim Zâyed, Halep: Dâru'l-va'y, 1396.

İbn Huzeyme, Ebû Bekr en-Nisâbü'rî. *es-Sahîh*. thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, 4 Cilt, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, t.y.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*. Thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî, 2 Cilt, Dâru İhyâi'l- Kütübi'l- Arabiyye, t.y.

İbn Muhriz, Ahmed b. Muhammed b. el-Kâsım. *Ma'rifetü'r-ricâl*. thk. Muhammed Kamil el-Kassar, 2 Cilt, Dimaşk: Matbuatu Mecmai'l-Lugati'l-Arabiyye, 1985/1405.

İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zührî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. Beyrut: Dâr'ul-Kütüb'il-İlmiyye, 1990.

İbn Şahin, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed el-Bağdâdî. thk. *Târîhu esmâ'id-du'afâ' ve'l-kezzâbîn*. Abdurrahim Muhammed Ahmed el-Kaşkarî, Medine, 1409/1989.

İbnü'l-A'râbî, Ebû Saîd Ahmed b. Muhammed el-Basrî. *el-Mu'cem*. thk. Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî, Suûdî Arabistan: Dâru İbnü'l-Cevzî, 3 Cilt, 1997.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *ed-Duafâ' ve'l-metrûkîn*. thk. Abdulah el-Kâdî, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1406.

Kızılkaya, Sabri. Cerh ve Ta'dilde Mezhep Taassubu. (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998.)

Koçyiğit, Talat. *Hadis İstılahları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1980.

Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed. *el-Cevâhirü'l-muğıyye fî tabakâti'l-Ĥanefiyye*. Karaçi: Mîr Muhammed Kütübhâne, t.y.

Maden, Ömer Faruk. *Hicrî II. Asır Ehl-i Hadîs Halkaları (Basra Örneği)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Mizzî, Ebü'l-Haccâc Yusuf b. Abdurrahmân. *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'r-ricâl*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980.

Müslim, Ebü'l-Haccâc Müslim b. Haccâc. *el-Künâ ve'l-esmâ*, thk. Abdurrahîm Muhammed, Medine: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî, 1984.

Müzenî, İsmail b. Yahya. *es-Sünenü'l-me'sûra li's-Şâfiî*. thk. Abdülmuattî Emîn Kal'acî, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1406.

Öğüt, Salim. "Ehl-i Hadîs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Öz, Mustafa. "Zındık". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Saymerî, el-Hasan b. Ali el-Hanefî, *Ahbâru Ebû Hanîfe ve ashâbuhu*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1405/1985.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *ed-Duâ'*. thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-evsat*. thk. Târık b. İvadullah-Abdülmuhsin b. İbrâhîm. 10 Cilt, Kâhire: Dâru'l-Haremeyn, t.y.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım, *el-Mu'cemü'l-kebîr*. 25 Cilt, Kahire: thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefi, Mektebetü İbn Teymiyye, 1994.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemü's-sağîr*. thk. Muhammed Şekûr el-Hâcc Emrir, Beyrût: Mektebetü'l-İslâmî, 1985.

Uğur, Mücteba. "Ebû Ya'lâ el-Mevsilî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Dîvânu'd-duafâ' ve'l-metrûkîn*, thk. Hammâd b. Muhammed el-Ensârî, Mekke: Mektebetü'n-Nahdati'l-Hadîsiyye, 1387/1967.

Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Mîzânu'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Beccâvî, Beyrut, 1963.

Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed. *el-Muğnî fi'd-du'afâ*, thk. Nûreddîn
'Itr. b.y., t.y.